

Kartläggning av återkommande undersökningar av rasism i Sverige

Mångkulturellt centrum

Innehållsförteckning

INLEDNING	4
GENOMFÖRANDE AV KARTLÄGGNINGEN	5
Fjorton återkommande undersökningar	6
Andra undersökningar av intresse	7
RESULTAT, ANALYS OCH REKOMMENDATIONER	9
UNDERSÖKNINGAR OM ATTITYDER OCH ERFARENHETER AV RASISM SOM GENOMFÖRS I SVERIGE	13
Attityder till skolan	13
Hatbrott – statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott	16
Integrationsbarometern	19
Nationella trygghetsundersökningen	21
Mångfaldsbarometern	24
Politikernas trygghetsundersökning (PTU)	25
Skolundersökningen om brott (SUB)	27
SOM-institutets nationella undersökning	28
Tid för tolerans (2014)	29
INTERNATIONELLA UNDERSÖKNINGAR DÄR SVENSKA FÖRHÅLLANDEN AVSEENDE RASISM BELYSES	33
Eurobarometern	33
European Social Survey (ESS)	34
European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS)	35
International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)	37
World Values Survey	39

ICKE-ÅTERKOMMANDE UNDERSÖKNINGAR OM ERFARENHETER OCH UPPLEVELSER AV RASISM	41
Stängda dörrar (2015)	41
Upplevelser av diskriminering (2010)	42
Diskriminering i rättsprocessen (2008)	42
ÅTERKOMMANDE STRUKTURELLA UNDERSÖKNINGAR	45
Arbetsmarknadssituationen för migranter och deras barn 2014	45
ULF/SILC	46
Barn ULF	46
Hushållens boendeutgifter	47
Boverkets bostadsmarknadsenkät (BME)	47
Nationella folkhälsoenkäten – Hälsa på lika villkor	48
INTERNATIONELL UTBLICK	50
SLUTORD	54
REFERENSLISTA	55

INLEDNING

Detta är en kartläggning av återkommande undersökningar av rasistiska attityder och erfarenheter av rasism i Sverige. Kartläggningen har genomförts av forskarenheten på Mångkulturellt centrum (MKC) på uppdrag av Forum för levande historia (FLH), under hösten 2017.

MKC kontaktades av FLH under augusti 2017 med en offertförfrågan angående uppdraget att genomföra denna kartläggning. I uppdraget ingick att:

- ◆ Identifiera vilka undersökningar av attityder gentemot personer som utsätts för rasism som genomförts i Sverige de senaste fem åren, samt eventuella undersökningar som uppdragstagaren bedömer vara av särskild relevans som är upp till tio år gamla.
- ◆ Identifiera vilka undersökningar som gjorts av upplevelser av utsatthet för rasism i Sverige under de senaste fem åren, samt eventuella undersökningar som uppdragstagaren bedömer vara av särskild relevans som är upp till tio år gamla.
- ◆ Identifiera vilka motsvarande undersökningar som gjorts internationellt där svenska förhållanden avseende rasism undersöks.
- ◆ Peka på eventuella kunskapsluckor inom för inventeringen centrala områden.

I sin offert tog MKC på sig att genomföra en inventering av återkommande studier som undersökt rasistiska attityder och upplevelser av rasism i Sverige under de senaste tio åren, med särskild betoning på de undersökningar som gjorts under de senaste fem åren. MKC erbjöd sig att komplettera denna kartläggning med exempel på studier som lyfter fram strukturella dimensioner av rasism samt att undersöka huruvida andra länder formulerat nationella mål för att motverka rasism och/eller intressanta uppföljningssystem av arbetet mot rasism.

GENOMFÖRANDE AV KARTLÄGGNINGEN

Efter att MKC:s offert godtagits av FLH skrevs ett kontrakt mellan parterna i början på oktober 2017. MKC anställde två forskningsassistenter, Carolina Pappa och Lewend Tasin, med uppdrag att i samråd med MKC:s forskare Edda Manga och René León Rosales systematiskt söka efter relevanta undersökningar. För att underlätta forskningsassistenternas arbete utarbetades en bedömningsmall för potentiellt intressanta undersökningar. Under de två första veckorna diskuterade arbetsgruppen vilken förståelse av rasism som MKC:s arbete skulle utgå från, samt hur arbetet skulle systematiseras. Under denna tid konstaterade arbetsgruppen att tidigare större satsningar på att belysa rasism eller liknande teman i Sverige hade operationaliserat sitt arbete genom att undersöka förekomsten av rasism inom skilda samhällssektorer. Exempelvis undersöktes i *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering*, med professor Massoud Kamali som särskild utredare, förekomsten av strukturell diskriminering bland annat i områdena: politiskt deltagande, massmedier, utbildning, arbetsmarknad, välfärd, rättsväsende samt hälso- och sjukvård (SOU 2006:79 s. 14ff). På liknande sätt tematiserades arbetet med *Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*, med Paul Lappalainen som särskild utredare, i områdena: massmedier, det politiska livet, utbildningsväsendet, arbetsmarknaden och arbetslivet, boende, välfärd samt rättsväsendet (SOU 2005:56 s. 24ff).

Med detta som bakgrund beslöt MKC:s arbetsgrupp att systematisera sökningen av relevanta undersökningar utifrån en liknande tematisk uppdelning, och valde att arbeta utifrån de tematiska områdena: arbete, boende, hatbrott, hälsa, media och kultur, politik och inflytande, rättsväsende samt utbildning.

Kartläggningen genomfördes genom intervjuer med rasismforskare och genom internetsökning. Forskare, och andra experter i MKC:s nätverk som specialiserat sig på frågor om rasism och etnisk diskriminering, tillfrågades angående vilka relevanta undersökningar de kände till. De internetbaserade undersökningarna fokuserade dels på de myndigheter som FLH identifierade som centrala, dels på kombinationer av sökord som "rasism", "etnisk diskriminering", "upplevelser", "undersökningar", "erfarenheter" och "attityd". Dessa sökningar kompletterades och fördjupades med sökord kopplade till de tematiska områden som MKC bestämt sig för att arbeta utifrån, till exempel "skola", "hälsa", "valdeltagande" med flera.

MKC:s forskare Edda Manga och René León Rosales har ansvarat för själva författandet av rapporten. Resultatet av kartläggningen presenterades för FLH den 21 december 2017. I kommunikationen mellan MKC och FLH framgår det att kartläggningen är tänkt att användas som ett internt underlag för FLH:s fortsatta arbete. MKC har därför valt att överlämna kartläggningen i form av ett

dokument där de olika kategorierna av identifierade undersökningar redovisas efter varandra.

Fjorton återkommande undersökningar

De allra flesta undersökningar av rasistiska attityder och själverfaren utsatthet för rasism som genomförts är studier av engångskaraktär och låg därför utanför kartläggningens fokus. Vi identifierade endast 14 återkommande undersökningar med fokus på rasistiska attityder och erfarenheter av rasism: *Attityder till skolan*, *Eurobarometern*, *European Social Survey (ESS)*, *European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS)*, *Hatbrott – Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott*, *International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)*, *Integrationsbarometern*, *Nationella trygghetsundersökningen (NTU)*, *Mångfaldsbarometern*, *Politikernas trygghetsundersökning (PTU)*, *Skolundersökning om brott (SUB)*, *SOM-institutets nationella undersökning*, *World Values Survey* samt FLH:s undersökning *Tid för tolerans*.

Dessa undersökningar placeras i tabellen nedan utifrån vilka teman de tar upp, det vill säga hurvida det är undersökningar av attityder eller erfarenheter kopplade till rasism, samt vilka samhällssektorer undersökningarna fördjupar sig i.

Teman	Återkommande undersökningar
Attityder till "de andra", t. ex. "migranter", "invandring", "invandrare", "muslimer", "romer" samt rasistiska och antirasistiska attityder	Eurobarometern ESS ICCS Integrationsbarometern Mångfaldsbarometern SOM-institutets nationella undersökning Tid för tolerans World Values Survey
Erfarenheter av diskriminering och rasism	ESS EU-MIDIS Tid för tolerans
Arbete	EU-MIDIS ULF-SILC
Boende	EU-MIDIS ULF-SILC
Hatbrott	EU-MIDIS Brås Hatbrottsrapport NTU
Hälsa	EU-MIDIS
Media och kultur	--
Politik och inflytande	PTU

Rättsväsende	EU-MIDIS NTU
Utbildning	Attityder till skolan EU-MIDIS ICCS SUB Tid för tolerans

Utifrån denna tabell kan det konstateras att:

- ◆ Det vanligaste är att undersökningarna fördjupar sig i majoritetsbefolkningens attityder till olika minoritetsgrupper, såsom romer eller muslimer, till "invandrare" eller personer med utländsk bakgrund i största allmänhet.
- ◆ Undersökningar som fördjupar sig i minoritetsgruppernas erfarenheter av rasism och diskriminering är färre till antalet.
- ◆ Bland de identifierade samhällsområden som är viktiga att bevaka när det gäller rasism ligger fokus på utbildning i fyra undersökningar och fokus på hatbrott i tre.
- ◆ Vi noterar en brist på återkommande undersökningar som belyser attityder eller erfarenheter av rasism kopplade till media och kulturområdet. (Här är Statens medieråds uppdrag att kartlägga hat på sociala medier en bra början som med fördel kan utvidgas.)

Andra undersökningar av intresse

Utöver de ovannämnda fjorton återkommande undersökningarna har vi granskat tre icke-återkommande undersökningar som fördjupat sig i rasistiska attityder och erfarenheter av rasism och diskriminering: Brås undersökning *Diskriminering i rättsprocess* (Martens, Shannon & Törnqvist 2008), Expos *Stängda dörrar* (Cabero, Duarte & Onmaz 2005), samt Diskrimineringsombudsmannens *Upplevelser av diskriminering* (DO 2010).

Vi ger även exempel på undersökningar av mer strukturell karaktär, som med kompletterande frågor och vidare bearbetning av rapporteringen skulle kunna inkorporeras i ett nationellt uppföljningssystem om rasism i Sverige.

För att undersöka förekomsten av uppföljningssystem gällande rasism i andra länder genomfördes intervjuer med tre internationella experter på offentligt arbete mot rasism och diskriminering: *Paul Lappalainen*, jurist och särskild utredare för den statliga utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet, *Patrick Simon*, som är forskningschef på det

franska Nationella institutet för demografiska studier [Institut national d'études démographiques] (INED) i Paris, Frankrike och som specialiserat sig på att bevaka etnisk diskriminering samt *Timo Makkonen*, lagstiftningsråd på Justitieministeriet i Finland och en av Europeiska kommissionens anlitad expert när det gäller utveckling av metoder för att mäta diskriminering. Intervjuerna redovisas i ett eget avsnitt.

RESULTAT, ANALYS OCH REKOMMENDATIONER

Det yttersta målet med en nationell handlingsplan mot rasism torde vara att närma sig ett samhälle fritt från rasism. Detta kräver ett systematiskt och långsiktigt arbete, som regeringen tar sig an genom den nationella planen mot rasism *Samlat grepp mot rasism och hatbrott* (Regeringskansliet 2016). Dess – uttryckligen tillfälliga – arbetsdefinition av rasism lyder:

När regeringen i denna plan använder begreppet rasism avses uppfattningar om att människor på grund av föreställningar om ras, nationellt, kulturellt eller etniskt ursprung, religion, hudfärg eller annat liknande förhållande är väsensskilda från varandra och att de därmed kan eller bör behandlas på olika sätt. Att betrakta kulturer som oföränderliga och oförenliga och individers kulturella tillhörighet som oföränderlig och nedärvd, såväl som att anse att olika kulturer inte kan samexistera, har kommit att bli uttryck för rasism i dag. Det kan ta sig uttryck i att såväl individer som grupper uppfattas som främmande eller oönskade i ett samhälle. Rasism kan leda till handlingar, som hatbrott eller diskriminering. Genom historien har rasismen ofta haft en mer biologisk utgångspunkt än vad den har i dag. Den högerextrema så kallade vit makt-miljön har dock fortfarande ett rasbiologiskt synsätt. (ibid. s. 10f)

På andra ställen i planen beskrivs rasism som en form av "fientlighet". Utifrån denna förståelse ter det sig fördriktigt att fokusera uppföljningen av arbetet mot rasism på attitydundersökningar. Om hatbrott, diskriminering och marginalisering är uttryck för rasistiska uppfattningar blir det primära att arbeta mot dessa uppfattningar och att följa upp utvecklingen. Detta är förenat med specifika metodologiska problem: Hur kan människors attityder – snarare än exempelvis deras kunskap om vad som anses lämpligt att tycka – mätas? Hur kan frågor om rasistiska attityder ställas utan att reproducera rasistiska uppfattningar? Vems attityder (ska) studeras?

MKC:s forskarlags förståelse av rasism skiljer sig från den som formulerats i den nationella planen. Vi utgår från en biopolitisk uppfattning om rasism, dvs. rasism som en distributionsprincip i förhållande till en politiskt skapad befolkning. Från detta perspektiv är rasism inte främst ett tankeinnehåll utan en kulturellt och institutionellt förankrad och ständigt praktiserad fördelningsprincip av rättigheter och möjligheter i samhället. *Rasism är ett jämlikhetsproblem*, och därmed ett politiskt problem som måste få en politisk lösning. Rasismen skapar en imaginär gemenskap grundad på ras, etnicitet, kultur eller religion genom att producera kunskap (om vilka befolkningen respektive de andra är), affekter (positiva och negativa känslor knutna till identitet och gemenskap) och

gränsbevakning (normer, regler, lagar och våld). Rasismens grundläggande operation är att skilja mellan skyddsvärda liv (som tillhör befolkningen) och mindre eller icke skyddsvärda liv (som inte tillhör befolkningen och som kan framställas som hot mot den skyddsvärda befolkningen). Rasismen naturaliseras, institutionaliseras och internaliseras bortom människors medvetna attityder, och kan därför reproduceras oberoende av aktörernas intentioner.

Utifrån denna förståelse av rasism följer att arbetet mot rasism och dess uppföljning borde *fokusera på fördelningen av och tillgången till resurser och möjligheter i samhället*. Ett uppföljningssystem av rasism skulle i första hand söka efter systematisk ojämlikhet mellan grupper som tillskrivs olika ras, etnicitet, kultur eller religion. Detta är förenat med specifika metodologiska problem. Hur ta fram information om olika rasifierade gruppers livsvillkor utan att reproducera rasistiska kategorier och utan att informationen kan användas rasistiskt? Hur kan den upptäckta ojämlikhetens orsak fastställas? Hur kan kategoriernas föränderlighet över tid identifieras och hanteras i förhållande till undersökningarnas jämförbarhet? Hur kan grupper som är alltför små för att bli synliga i statistiska urval hanteras?

I vårt arbete med kartläggningen har vi i enlighet med uppdraget fokuserat på återkommande attityd- och erfarenhetsundersökningar och analyserat deras användbarhet i ett nationellt uppföljningssystem utifrån de metodologiska problem som är förenade med sådana undersökningar. Utöver detta har vi undersökt om några återkommande undersökningar av befolkningens välfärd och levnadsvillkor skulle kunna användas i ett uppföljningssystem som fokuserar rasism som ojämlikhet i tillgång till resurser och möjligheter som har sin grund i tillskriven ras, etnicitet eller religion.

Vi konstaterar att trots Sveriges rika tillgång till statistiska data och trots att det finns många återkommande undersökningar om befolkningens livsvillkor och välfärd, är tillgången till data om utsatthet för rasism och rasistisk diskriminering förhållandevis mager.

I attityd- och erfarenhetsundersökningar är det vanligt att använda inställning till invandring som ett mått på rasism. Detta likställande är problematiskt på flera sätt. Dels reproducerar det rasistiska föreställningar om nationens beskaffenhet, dels osynliggör det den rasism som drabbar exempelvis svarta, muslimer, romer och samer som är födda i Sverige och som *inte* drabbar vissa invandrare, som exempelvis danskar, tyskar och vita amerikaner. Inramningen i kontexten "invandring" bidrar till att tona ner rasistiska maktstrukturer i problemförståelsen och istället lyfta fram "invandringsproblem" (språkkunskaper, bristande nätverk etc.) som troliga orsaker till skillnader i livsvillkor och tillgång till rättigheter. Generellt kan observeras att attitydundersökningar ofta reproducerar rasistisk jargong i form av påståenden som respondenterna

ombuds att ta ställning till. Vår bestämda uppfattning är att detta bör undvikas. Det är viktigt att mätinstrumenten i ett uppföljningssystem av arbetet mot rasism inte bidrar till att reproducera rasistiska föreställningar, kategoriseringar eller skillnadstänkande.

Ett relaterat problem är att många statistiska undersökningar implicit riktar sig till tilltänkta medlemmar av majoritetsbefolkningen. Den vanligaste utformningen av attitydundersökningar är att "normala" medborgare tillfrågas om sina åsikter om "andra". Frågan om vems attityder, värderingar och erfarenheter som efterfrågas och belyses bör vara närvarande i utformningen av ett uppföljningssystem. Det är viktigt att ett sådant system är inkluderande i sina frågor och tar hänsyn till den kunskap om rasism som de som drabbas har tillgång till. Vi saknar här statistiskt säkerställda återkommande undersökningar med fokus på erfarenheter av rasism.

För närvarande använder svenska statistiska undersökningar i allmänhet enbart binära kategorier vad gäller de variabler som används för att synliggöra rasism: inrikesfödda/utrikesfödda eller svensk bakgrund/utländsk bakgrund. Dessa indelningar är behäftade med liknande problem som användandet av inställning till invandring som mått på rasism medför. De reproducerar svenskhet/invandring som kodord för till exempel vit/icke-vit och osynliggör den rasism som drabbar vissa kategorier invånare som är födda i landet (judar, romer, muslimer, samer, svarta, etc.) och/eller har svensk bakgrund, liksom de vithetsprivilegier som vissa utrikesfödda och/eller människor med utländsk bakgrund åtnjuter. Dessa binära kategoriseringar förhindrar också en mer substantiell användning av tillgänglig statistik för att producera kunskap om hur rasism faktiskt framträder, vilket gör informationen mindre användbar som grund för effektiva åtgärder.

Vi är medvetna om att frågan om vilka kategorier som kan och bör användas som indikatorer på människors etniska eller religiösa tillhörighet i offentlig statistik är en både metodologisk och etiskt svår problematik. Inom ramen för denna kartläggning har vi varken studerat eller tagit ställning till frågan om att introducera nya variabler i de undersökningar som görs. Däremot har vi reflekterat över hur den statistik som redan finns skulle kunna användas bättre för att skapa kunskap. Vi noterar att i all statistik som utgår från registerdata skulle det relativt enkelt kunna tas fram resultat utifrån födelseregion och föräldrars födelseregion, vilket skulle ge bättre data om vilka grupper som utsätts för rasism och på vilka sätt. Denna information finns och tas fram i vissa undersökningar, dock analyseras och tillgängliggörs sällan sådana data utifrån frågeställningar om rasism. Enbart genom att introducera frågeställningen som sådan skulle tillgången till användbara data öka markant. Med hänsyn till undersökningens resultat har vi följande förslag:

- ◆ Utforma en nationellt återkommande undersökning om befolkningens erfarenheter av rasism. Denna bör hålla ett allmänt och inkluderande tilltal och ställa frågor om såväl egna erfarenheter som bevittnande av rasistiska situationer som drabbat andra. Använd till exempel direkta frågor av typen: "Har du sett/hört någon uttrycka sig rasistiskt?" och "Har du sett eller hört någon diskriminera någon på grund av tillskriven ras, etniskt ursprung eller religion?"
- ◆ Anpassa befintliga undersökningar om befolkningens välfärd och levnadsvillkor för att identifiera systematisk ojämlikhet på grund av tillskriven ras, etnicitet eller religion genom att använda information om födelseregion och föräldrars födelseregion. När sådan ojämlikhet identifierats, gör kvalitativa undersökningar för att få detaljerad kunskap om problemets mekanismer.
- ◆ Ersätt rasistiska påståenden i nuvarande attitydundersökningar med frågor som fokuserar på kunskaper om rasismens verkningar och mänskliga rättigheter. Fråga till exempel respondenterna om vad de anser kännetecknar en rasistisk konspirationsteori eller ett antisemitiskt påstående (och ge pedagogiskt upplagda alternativ att välja mellan) istället för att fråga dem om de anser att "judar har oproportionerligt stort inflytande" eller inte.
- ◆ Se över de begrepp som används. De leder problemanalysen och de politiska åtgärderna som skapas för att lösa dem, och om de är felaktiga leder de fel. Rasism är inte en "fobi", det vill säga en irrationell rädsla för andra. Tala hellre om antimuslimsk rasism och antisvart rasism än om islamofobi och afrofofi. Rasism är inte heller en form av "främlingsfientlighet"; svarta, romer, samer, judar och andra svenskar som anses som icke-vita är inte "främlingar". Begreppet i sig är en rasistisk praktik som gör icke-vita svenskar till "andra". Problemet med rasism är inte primärt att vissa människor hyser någon form av "fientlighet"; rasismens känsleregister är brett och kan även upplevas som exotism och som att tycka synd om. Problemet med rasism är den ojämlikhet som föreställningen om skillnad (oavsett om den är medveten eller omedveten eller vilka känslor den ger upphov till) producerar och legitimerar.

UNDERSÖKNINGAR OM ATTITYDER OCH ERFARENHETER AV RASISM SOM GENOMFÖRS I SVERIGE

Attityder till skolan

Skolverket har genomfört attitydundersökningar bland lärare samt elever i årskurs 7–9 och gymnasieskolan vart tredje år sedan 1993. Elever i årskurs 4–6 ingår i undersökningarna sedan 2003. Sammanlagt har åtta attitydundersökningar genomförts. Den senaste undersökningen är *Attityder till skolan 2015* (Skolverket 2016).¹

Undersökningarna fördjupar sig i frågor såsom trivsel, rättvis behandling, trygghet, sociala relationer mellan elever och lärare, stress, upplevelse av tillgång till nödvändiga resurser, arbetsvillkor, lärarnas kompetens och kränkningar. Syftet är att "bidra till en sakligt grundad, fördjupad diskussion om skolan" och att "ge signaler om vilka ytterligare analyser inom skolområdet som behöver göras" (ibid. s. 8). Genom att fånga upp elevers och lärares attityder och erfarenheter av skolan kompletterar dessa attitydundersökningar den nationella uppföljningen och utvärderingen av den svenska grund- och gymnasieskolan.

Undersökningen *Attityder till skolan 2015* undersöker tre populationer: yngre elever, äldre elever och lärare. Urvalsmetoden för dessa populationer varierar. För de yngre eleverna var populationen elever i årskurs 4–6. Urvalet gjordes i två steg. Först genomfördes ett stratifierat obundet slumpmässigt urval av skolenheter, där totalt 245 skolenheter identifierades. För att kunna särredovisa svar på frågorna utifrån en uppdelning av elever med svensk bakgrund och elever med utländsk bakgrund, utökades urvalet av skolenheter där minst hälften av eleverna har utländsk bakgrund. I urvalet ingår 66 skolor med en hög andel elever med utländsk bakgrund. Definitionerna av elever med svensk respektive utländsk bakgrund följer det officiella sättet att definiera kategorierna, som används av bland andra SCB och Skolverket, där elever med svensk bakgrund avser de elever som är födda i Sverige med minst en förälder född i Sverige, och där elever med utländsk bakgrund är elever som är födda utomlands eller vars båda föräldrar är födda utomlands (ibid. s. 89). Det andra steget i urvalsprocessen var att dra ett obundet slumpmässigt urval av en klass per utvald skola. Av de 245 utvalda skolenheterna valdes en bort på grund av att det enbart fanns resursklasser i den skolan. Urvalet av en klass per skola i de resterande 244 skolorna motsvarade 5 300 elever i årskurs 4, 5 och 6. Efter att alla

1 <https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3654>

skolor informerats per mejl om den kommande undersökningen skickade SCB enkäterna i paket med posten till varje skolenhet med instruktioner för hur de skulle fyllas i. Läraren i varje klass såg till att eleverna svarade på enkäterna samt att de skickades tillbaka. Svarsfrekvensen var 79 procent.

För de äldre eleverna utgjordes populationen av elever i grundskolans årskurser 7–9 och gymnasieskolan. Genom ett stratifierat obundet slumpmässigt urval identifierades 2 600 elever. Ett utökad urval av elever med utländsk bakgrund gjordes för att kunna särredovisa svaren för denna grupp. Datainsamlingen genomfördes av SCB, i första hand genom telefonintervjuer. Elever utan telefonnummer fick enkäten och två påminnelser skickade med posten. 1 472 elever deltog i undersökningen, vilket gav en svarsfrekvens på 57 procent.

När det gäller lärarna utgjordes populationen av lärare som tjänstgjorde i grund- och gymnasieskolor. Genom ett stratifierat obundet slumpmässigt urval identifierades 2 900 lärare. Datainsamlingen genomfördes av SCB med hjälp av enkäter som lärarna fick hemskickade med posten. 1 566 lärare besvarade enkäten, vilket gav en svarsfrekvens på 54 procent.

En genomgång av de enkäter som används för de olika målgrupperna visar att det ställs frågor kring teman som skulle kunna vara intressanta för en bevakning av erfarenheter av rasism i skolan, men att sådana analyser inte är möjliga på grund av frågornas alltför breda formuleringar. För att illustrera detta väljer vi att lyfta fram några exempel tagna ur enkäterna för de olika målgrupperna.

I enkäten som ställs till de olika elevmålgrupperna ställs en rad frågor som avser erfarenheter av mobbning och orättvis behandling. Fråga 26 i enkäten för yngre elever i årskurs 4–5, som också återkommer för andra elevmålgrupper, går ut på att eleverna uppmanas att ta ställning till hur många gånger de råkar ut för ett antal olika situationer, och där svarsalternativen är "En eller flera gånger i veckan", "En eller flera gånger i månaden" och "Aldrig". De situationer som eleverna ska ta ställning till är:

- ◆ "Andra elever anklagar dig för saker som du inte gjort eller sådant som du inte kan rå för."
- ◆ "Att ingen vill vara tillsammans med dig."
- ◆ "Att andra elever visar att de inte gillar dig på något vis, t.ex. genom att reta, viska eller skämta om dig."
- ◆ "Att någon eller några elever slår dig eller gör dig illa på något annat sätt."
- ◆ "Att andra elever är elaka mot dig på sms, facebook, twitter, instagram eller andra sajter."

Dessa frågor kan tänkas ge värdefull information när det gäller hur många elever som på olika sätt utsätts för mobbning eller orättvis behandling. Däremot ger de ingen möjlighet att bedöma om eleverna upplever att mobbningen eller erfarenheterna av orättvis behandling är kopplade till den egna religionen, etniciteten eller hudfärgen, vilket skulle vara högintressant för ett systematiskt arbete mot rasism. Vi är medvetna om känsligheten i dessa slags frågor, särskilt i relation till yngre målgrupper. Det kan dock konstateras att det redan ställs många frågor som kan vara känsliga för eleverna att besvara, till exempel: "Att ingen vill vara tillsammans med dig" eller "Att någon eller några elever slår dig eller gör dig illa på något annat sätt."

Ytterligare en situation att förhålla sig till, till exempel: "Att andra elever är elaka mot dig på grund av religion eller hudfärg", skulle kunna ge mycket värdefull information om förekomsten av rasism i skolans vardag.

Ett annat exempel som kan lyftas fram från enkäten riktad till yngre elever i årskurs 4–5, som också finns med i enkäterna som riktas mot eleverna i årskurs 6 och äldre elever, är frågan: "Behandlar lärarna både flickor och pojkar rättvist?" Detta är en viktig fråga när det gäller att bedöma hur jämställt eleverna upplever att lärarna behandlar dem. Det är dock anmärkningsvärt att ingen liknande fråga undersöker hur jämlikt eleverna anser att lärarna behandlar dem när det gäller etnicitet eller religion. Frågor av det slaget skulle kunna utgöra en indikator när det gäller erfarenheter av rasism i skolan. Till exempel "Behandlar lärarna alla elever rättvist oberoende av religion?" eller "Behandlar lärarna alla elever rättvist oberoende av hudfärg?"

I enkäten som riktas till äldre elever och till lärare uppmanas de att ta ställning till liknande påståenden. I enkäten till de äldre eleverna finns dessa påståenden under fråga 14: "På min skola bemöter vi varandra med respekt" samt "På min skola arbetar vi aktivt för att motverka mobbning och annan kränkande behandling." Svartalternativen sträcker sig från "Stämmer mycket bra" till "Stämmer mycket dåligt" och "Vet inte". Här ser vi en möjlighet till fördjupning av motiven för mobbning och kränkande behandling genom att lägga till följdfrågor om arbetet mot rasism, som skulle kunna lyda: "På min skola arbetar vi aktivt för att motverka rasism" eller "På min skola arbetar vi aktivt för att motverka hat mot religioner."

I *Attityder till skolan 2015* sammanfattas undersökningens resultat i början av rapporten (Skolverket 2016, s. 9ff). Där rapporteras bland annat att nio av tio lärare upplever att det är arbetsro på alla eller de flesta lektionerna, att fem av tio lärare alltid eller oftast är stressade i skolan och att sju av tio trivs med skolledningen. Det rapporteras också att eleverna generellt upplever mer stress jämfört med tidigare undersökningar, men att upplevelsen av stress har ökat betydligt mer bland flickorna än bland pojkarna. Det framgår också att flickor har ett större engagemang i sitt skolarbete och ställer högre krav på lärarna än

pojkar. När det gäller kränkningar minskar elevernas självrapporterade utsatthet för kränkningar i skolan med stigande ålder.

Genomgången av de resultat som lyfts fram som viktiga i den inledande sammanfattningen av rapporten visar att inga av de resultat som följer på uppdelningen svensk/utländsk bakgrund tas upp, trots att viljan att säkra representationen av elever med utländsk bakgrund lett till utökade urval när elever och skolor till undersökningen skulle väljas ut.

En genomgång av själva rapporten visar emellertid att det finns intressanta resultat som rör gruppen elever med utländsk bakgrund. Exempelvis känner elever med utländsk bakgrund mer betygsstress än elever med svensk bakgrund (ibid. s. 52). De svarar också i högre utsträckning än de med svensk bakgrund att de absolut eller troligtvis kommer gå vidare till högre studier i högskola eller universitet (ibid. s. 57). Elever med utländsk bakgrund uppger även att de blir anklagade för saker de inte gjort eller inte rör för (2 av 10) i högre utsträckning än elever med svensk bakgrund (drygt 1 av 10) (ibid. s. 74). Dessutom är det vanligare för elever med utländsk bakgrund att uppleva sig mobbad (ibid. s. 78).

Vi bedömer att Skolverkets återkommande undersökning *Attityder till skolan* skulle kunna vara av intresse för ett nationellt uppföljningssystem av handlingsplanen för arbete mot rasism. Det finns väl utarbetade datainsamlingsmetoder anpassade till undersökningens olika målgrupper. Svarsfrekvensen är godtagbar. Vidare finns det redan en vilja att lyfta fram erfarenheter av kränkningar, mobbning och orättvis behandling bland de frågor som ställs, som skulle kunna fördjupas för att fånga in utsatthet för rasism och diskriminering. Ett problem är att de frågor som ställs när det gäller erfarenheter av kränkning, mobbning och orättvis behandling är för brett formulerade och inte ger möjlighet att fördjupa sig i orsakerna till att elever uppfattar sig vara orättvist behandlade. Detta skulle kunna åtgärdas genom att införa frågor som specifikt fokuserar erfarenheter av att bli sämre behandlad på grund av till exempel hudfärg, religion eller sexualitet.

Hatbrott – statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott

Statistik om hatbrott i Sverige har redovisats årligen sedan 1993, och Brottsförebyggande rådet (Brå) ansvarar för en årlig rapport om identifierade hatbrott. Även om denna rapport inte är en renodlad erfarenhetsundersökning har den sådana inslag, varför vi valt att inkludera den här. Hatbrottsrapporten baseras på polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv, i kombination med resultaten från den *Nationella Trygghetsundersökningen* (NTU), samt med resul-

taten som rör hatbrott från *Politikernas trygghetsundersökning* (PTU) och *Skolundersökningen om brott* (SUB). Brå ansvarar för samtliga dessa undersökningar. Hatbrottsrapporten utkom tidigare årligen, men från 2017 genomförs den vartannat år.²

Det som kallas hatbrott är inte ett särskilt brott i brottsbalken. Begreppet fungerar istället som ett samlingsnamn för olika sorters brott. Hatbrott har inte heller en specifik brottskod i polisens system när en anmälan registreras. Sedan 2008 kan dock den polis som tar emot en anmälning markera en ruta om det finns misstanke att det rör sig om ett hatbrott (Brå 2016:15, s. 24). De hatbrottsmotiv som redovisas är: främlingsfientliga/rasistiska hatbrott, med underkategorierna afrofobiska och antiromska, och vidare antisemitiska, islamofobiska, kristofobiska och andra antireligiösa hatbrott. Utöver dessa hatbrottsmotiv, som samtliga är av intresse för denna kartläggning, finns också kategorierna hatbrott på grund av sexuell läggning (som inkluderar homofobiska, bifobiska och heterofobiska hatbrott) samt hatbrott med transfobiska motiv.

Statistiken som redovisas i Hatbrottsrapporterna är baserade på datoriserade sökningar efter hatbrottsrelaterade ord och fraser i ett slumpmässigt obundet urval om hälften av de av registrerade polisanmälningar i Sverige under det aktuella året, inom brottskategorierna våldsbrott, olaga hot, ofredande, ärekränkning, hets mot folkgrupp, skadegörelse, klotter, olaga diskriminering och diverse övriga brott. De anmälningar som fångats upp av datasökningen granskas sedan manuellt. För 2015 slumpades 209 000 anmälningar fram (av 419 700). Den datoriserade genomsökningen med hjälp av 392 sökord och fraser fångade upp knappt 15 000 anmälningar. Efter den manuella granskningen kunde Brå identifiera närmare 6 980 polisanmälningar med hatbrottsmotiv t (Brå 2016:16 s. 24–27).

Flera faktorer påverkar om en hatbrottshändelse inkluderas i statistiken (ibid. s. 25 ff). Till att börja med måste händelsen polisanmälas, vilket långt ifrån alla blir. Sedan måste hatbrottsmotivet uppmärksammas i själva anmälan fritext, med något av de ord som Brå använder för sina sökningar (enligt en lista som revideras inför varje år). Till sist måste händelsen identifieras som ett möjligt hatbrott av Brås utredare. Detta gör de med hjälp av följande definition av hatbrott:

Brott mot person, grupp, egendom, institution eller representant för dessa, som motiveras av rädsla för, fientlighet eller hat mot den utsatta grundat på hudfärg, nationalitet eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning samt könsöverskridande identitet eller uttryck som gärningspersonen tror, vet eller uppfattar att personen eller gruppen har. (Brå 2016:16, s. 24)

2 <https://www.bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2016-09-29-hatbrott-2015.html>

På grund av begränsningarna i urvalsprocessen är Brå noga med att markera att statistiken som redovisas i rapporten inte ger information om hur många hatbrott som faktiskt har begåtts (ibid. s. 27).

Ett av resultaten som lyfts fram i rapporten *Hatbrott 2015* är att år 2015 identifierades 4 765 anmälningar med ett främlingsfientligt/rasistiskt motiv, vilket var en ökning med 10 procent jämfört med året innan. Den vanligaste brottstypen var olaga hot/ofredande, som utgjorde 41 procent av de anmälda hatbrotten med dessa motiv. I 56 procent av dessa anmälningar var gärningspersonen obekant för den utsatte. De vanligaste brottsplatserna var allmän plats, i eller i anslutning till den utsattas hem samt offentliga transporter (ibid. s. 57). Majoriteten av dessa brott begicks mot minoritetsgrupper (97 procent) och i de flesta fall var gärningspersonen från majoritetsgruppen (84 procent). Gärningspersonen tillhörde en annan minoritetsgrupp i 13 procent av fallen (ibid. s. 60).

I rapporten särredovisas hatbrott som identifierats ha ett afrofobiskt, antiromskt, antisemitiskt, islamofobiskt, kristofobiskt eller annat antireligiöst motiv. Det är en omfattande redovisning. Några saker som kan lyftas fram är att cirka en fjärdedel, 23 procent, av polisanmälningarna med rasistiskt motiv var afrofobiska. I antal innebär detta 1 070 anmälningar, en ökning med 34 jämfört med fem år tidigare, men en stabilisering jämfört med året innan. För dessa anmälningar var den vanligaste brottstypen olaga hot/ofredande, följt av ärekränkning och våldsbrott. Allmän plats var den vanligaste brottsplatsen (ibid. s. 68).

År 2015 utgjorde det antiromska motivet 5 procent av samtliga anmälningar med främlingsfientlighet/rasistiskt motiv. I antal var det ca 240 anmälningar, vilket innebar en ökning med drygt 30 procent jämfört med år 2011. Detta år var de vanligaste brottstyperna olaga hot/ofredande, hets mot folkgrupp och våldsbrott, och de vanligaste platser för de anmälda antiromska hatbrotten var allmän plats och internet. I rapporten konstateras att antiromska hatbrott tillsammans med afrofobiska hatbrott och hatbrott mot sexuell läggning har en högre andel våldsbrott jämfört med övriga motiv (ibid. s. 73).

När det gäller anmälningar med antisemitiska motiv identifierades ca 280 fall år 2015, vilket innebar en marginell ökning jämfört med året innan, men en påtaglig ökning från år 2011 då ca 200 fall identifierades. De vanligaste brottstyperna var olaga hot/ofredande och hets mot folkgrupp. Jämfört med övriga hatbrottsmotiv kännetecknas polisanmälningar med antisemitiskt motiv av en hög andel som faller under rubriken hets mot folkgrupp. De vanligaste platserna var brott via telefon eller sms följt av allmän plats (ibid. s. 80).

När det gäller identifierade hatbrott med religiöst motiv utgjorde de islamofobiska hatbrotten den största motivgruppen. År 2015 identifierades ca 560 anmälningar, vilket nästan är en fördubbling jämfört med år 2011. De vanligaste brottstyperna var olaga hot/ofredande och hets mot folkgrupp, och allmän

plats var den vanligaste brottsplatsen. I jämförelse med andra hatbrottsmotiv skedde en relativt stor andel på internet (ibid. s. 86).

I rapporten *Hatbrott 2015* särredovisades för första gången identifierade hatbrott med kristofobiskt motiv och en kategori med andra antireligiösa hatbrott. Dessa två kategorier var tidigare sammanslagna, men på grund av ett ökat antal polisanmälningar under senare år redovisas nu anmälningar med kristofobiskt motiv för sig (ibid. s. 14). Under 2015 identifierades drygt 390 anmälningar med kristofobiskt motiv, vilket utgjorde en ökning med 140 procent jämfört med 2011. Det handlade främst om klotter/skadegörelse på kyrkor och församlingshem och olaga hot/ofredande. De vanligaste brottsplatserna var religiös plats och brott via telefon/sms (ibid. s. 92ff).

Drygt 330 anmälningar hamnade under kategorin andra religiösa hatbrott, vilket innebär en ökning med 114 procent jämfört med året innan. I denna kategori hamnar polisanmälningar som dokumenterar utsatthet för brott på grund av religiositet, utan att religionstillhörighet framgår. Det kan också vara fall där personen som blir utsatt tillhör en annan religion än islam, judendom och kristendom, till exempel buddhism eller hinduism. Det kan även vara anmälningar där gärningsperson och den utsatta tillhör olika grenar inom samma religion. Till sist kan det också handla om personer som uppfattas vara representanter för en viss religion, som när en fastighetsägare hotas för att ha upplåtit en lokal till en religiös grupp. De vanligaste brottstyperna för polisanmälningar som kategoriseras som andra religiösa hatbrott var olaga hot/ofredande och våldsbrott, och de vanligaste platserna för brott var via telefon eller sms, i eller i anslutning till den utsattas hem samt på internet.

Vår bedömning är att Brås återkommande Hatbrottsrapport bör vara en viktig del i ett nationellt uppföljningssystem om rasism i Sverige. Brås rapportförfattare betonar visserligen att den identifierade statistiken över polisanmälningar med hatbrottsmotiv endast är en uppskattning av de anmälda brotten, men såsom den översiktliga genomgången visat är det en mycket kvalificerad uppskattning. Vårt förslag är att en fortsatt bevakning av de olika typer av hatbrott som identifieras i Hatbrottsrapporterna görs till indikatorer i ett nationellt uppföljningssystem.

Integrationsbarometern

Integrationsbarometern (IB) var en återkommande undersökning som togs fram av det numera nedlagda Integrationsverket, i syfte att redovisa "aktuell, systematisk och tillförlitlig kunskap inom områdena integration, etnisk mångfald, etnisk diskriminering och rasism" (Integrationsverket 2007 s. 5). Det specifika syftet för den sista delredovisningen av IB 2007 var "att redogöra för en analys av de indikatorer som omfattas av frågeområdet rasism och främlingsfientlig-

het" (ibid. s. 22). Undersökningen genomfördes av utredningsinstitutet Temo Synovate på uppdrag av Integrationsverket. Ett riksrepresentativt urval av 4 000 personer valdes ut ur populationen 16–78 år, bofasta i Sverige. Respondenterna fick svara på ett frågeformulär som de fick hemskickat. Svarsfrekvensen uppgick till 61 procent.

"Allmänhetens medvetande om förekomsten av rasism" undersöktes genom två påståenden som respondenterna ombads att ta ställning till: 1) "Rasismen har ökat i Sverige under det senaste halvåret" och 2) "Sverige är ett rasistiskt land." På dessa påståenden kunde respondenterna svara från "Stämmer helt och hållet" till "Stämmer delvis" (ibid. s. 31 ff).

Förekomsten av "traditionell rasism" undersöktes genom att be respondenterna att ta ställning till påståendet "Personer från olika kulturer och raser bör inte bilda familj och skaffa barn" (ibid. s. 36 ff).

"Främlingsfientliga föreställningar" undersöktes genom att be respondenterna att ta ställning till fem påståenden och svara på en fråga: a) "Ju mindre man märker av alla utlänningar desto bättre", b) "När arbetstillfällena minskar bör de invandrare som finns i Sverige skickas tillbaka till sina ursprungsländer", c) "Vi bör inte släppa in fler invandrare i Sverige", d) "Infödda svenskar bör komma före invandrare när det gäller jobb, bostäder och bidrag" samt e) "Kan du tänka dig att rösta på ett parti som vill inskränka invandrarnas rättigheter?" (ibid. s. 40).

"Islamofobiska föreställningar" undersöktes genom att be respondenterna att ta ställning till fyra påståenden: a) "Man bör begränsa muslimernas invandring till Sverige!", b) "Det stora antalet muslimer i Sverige gör att jag ibland känner mig som främling i mitt eget land!", c) "Jag är mer misstänksam mot personer med muslimsk tro!" och d) "Jag skulle ha svårt att flytta till ett område där det bor många muslimer!" (ibid. s. 61).

"Antisemitiska föreställningar" undersöktes genom att respondenterna uppmanades att ta ställning till följande påståenden: a) "Judar har för stort inflytande i Sverige!" och b) "Genom sitt beteende är judarna medskyldiga till judeförföljelser." (ibid. s. 60).

"Allmänhetens bevittnande av rasistiska kränkningar" undersöktes genom frågorna: a) "Har du under 2007 varit vittne till kränkande kommentarer mot svarta, muslimer och judar?" och b) "Har du under året varit vittne till kränkande beteende mot svarta, muslimer och judar?" (ibid. s. 65).

"Viljan att engagera sig mot rasism" undersöktes genom frågorna: a) "Är du själv beredd att bojkotta företag, affärer och restauranger som blivit dömda för rasism?", b) "Är du själv beredd att skänka pengar till en organisation som arbetar mot rasism?", c) "Är du själv beredd att bli medlem i en organisation som arbetar mot rasism?", d) "Är du själv beredd att delta i en demonstration?" och e) "Är du själv beredd att bära en knapp med ett budskap mot rasism?" (ibid. s. 72).

Till sist undersöktes "Föreställningar om rasismen i framtiden" genom frågorna: a) "Tror du att rasismen i Sverige kommer att vara större eller mindre om fem år jämfört med hur det är idag?" och b) "Personer med annan kulturell och etnisk bakgrund kommer alltid att behandlas sämre än infödda svenskar" (ibid. s. 79).

Vi fann flera intressanta aspekter i *Integrationsbarometern*. Den genomfördes mellan 2002 och 2007, och mycket arbete verkar ha lagts ned från verkets håll på att identifiera och utveckla indikatorer för att övervaka utvecklingen av olika uttryck för rasism i Sverige, som en del av ett bredare arbete för integration. Som exempel kan nämnas rapporten *Integration och indikatorer* (Integrationsverket 2004), vilken var en del i arbetet med att identifiera indikatorer bland annat utifrån internationella erfarenheter.

En annan rapport av intresse är *Integrationspolitikens resultat. På väg mot ett samlat system för uppföljning och analys vid 16 statliga myndigheter* (2007:5) som redovisar uppdraget som Integrationsverket fick genom sitt regleringsbrev år 2006, nämligen att ansvara för "en samlad analys av integrationspolitikens utveckling och resultat. Analysen ska bygga på sektorsmyndigheternas egna analyser och redovisning av indikatorer" (ibid. s.9). I rapporten redogörs för erfarenheter och rekommendationer inför vidareutvecklingen av detta uppföljningssystem.

När det gäller de indikatorer som Integrationsverket utvecklade för att följa upp rasism och främlingsfientlighet finner vi att de som handlar om "Allmänhetens bevitnande av rasistiska kränkningar" är intressanta, då de inför ett "tredje persons perspektiv" som inte handlar om respondenternas attityder till olika minoriteter eller den egna utsattheten, utan om rapportering av bevitnade rasistiska kränkningar. Även "Viljan att engagera sig mot rasism" avviker från de frågor som annars brukas ställas i liknande undersökningar och belyser en viktig aspekt att övervaka när det gäller arbetet mot rasism.

Sammanfattningsvis är vi kritiska mot de frågor i IB som reproducerar rasistiska föreställningar, men finner de två sistnämnda perspektiven av intresse. Vi föreslår att de erfarenheter och insikter som utvecklades på Integrationsverket när det gäller att ta fram indikatorer för ett uppföljningssystem tas till vara i ett kommande arbete med att utveckla ett nationellt uppföljningssystem gällande rasism.

Nationella trygghetsundersökningen

Brottförebygganderådet (Brå) har sedan 2005 i uppdrag att årligen genomföra en brottsoffer- och trygghetsundersökning, den *Nationella trygghetsundersök-*

ningen (NTU). Syftet med NTU är att komplettera den bild av brottsligheten som den officiella kriminalstatistiken över anmälda brott ger, utveckla nationella indikatorer på utvecklingen gällande allmänhetens upplevelse av otrygghet och bidra till en fördjupad kunskap både om olika gruppers utsatthet för brott och brottsoffrens erfarenheter i till exempel kontakten med rättsväsendet (Brå 2017:3 s. 6f).³

Den population som undersöks i NTU är personer som är bosatta i Sverige i åldern 16–79 år. Rapporten *Nationella trygghetsundersökningen 2016* bygger på ett nationellt stratifierat, obundet och slumpmässigt urval av 20 000 personer ur SCB:s register för totalbefolkningen. Dessa väljs ut bland annat med hänsyn till ålder och kön. Varje län representeras av minst 500 personer (ibid. s. 13f). Bakgrundsinformation om de tillfrågade hämtas från SCB:s register. Detta möjliggör snabbare intervjuer. Det rör sig om personnummer (kön och ålder), bostadsort, civilstånd, inkomst, utbildningsnivå, social- eller introduktionsbidrag samt yrkesgrupp. Särskilt intressant för denna kartläggning är att bakgrundsinformationen som hämtas från SCB:s register inkluderar födelseland och föräldrarnas födelseland (ibid. s. 8). Bland de redovisningsgrupper som används i NTU 2016 finns, utöver till exempel kön, ålder och utbildningsnivå, även kategorierna: "Svenskfödda med en eller båda föräldrar inrikesfödda", "Svenskfödda med båda föräldrar utrikesfödda" samt "Utrikesfödda" (Brå 2017:1 s. 25).

I *NTU 2016* valde 11 900 personer att delta, vilket gav en svarsfrekvens på 60 procent (ibid. s.6). Dätainsamlingen genomfördes främst genom telefonintervjuer (de personer som genomför intervjuerna får instruktioner av SCB). De som deltar i undersökningen får ett informationsbrev hem, och kontaktas sedan av intervjuarna. De som inte kan eller vill delta via telefon får hemskickat en post- eller webbenkät (Brå 2017:3 s. 15). Urvalspersonerna får svara på frågor som rör utsatthet för brott, kontakt med rättsväsende, förtroende för rättsväsende samt oro och otrygghet. Frågor som tar upp hatbrott ställs som följdfrågor till rapporterad utsatthet för personrån, misshandel, hot och trakasserier. Följdfrågorna som ställs är: "Upplever du att det fanns något främlingsfientligt i motivet?" och "Upplever du att det fanns något om din religion i motivet?" En liknande fråga gällande homofobi ställs också (Brå 2017:3). Resultaten av frågorna om hatbrott redovisas sedan i Brås hatbrottsrapport.

En genomgång av sammanfattningen av *NTU 2016* visar att inget av de resultat som rör skillnader mellan svenskfödda och utrikesfödda tas upp (Brå 2017:1 s. 6 f). Däremot visar en genomgång av själva resultaten i rapportens olika kapitel påtagliga skillnader mellan dessa grupper. Som exempel kan nämnas att andelen utsatta för hot bland personer födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar, 7,2 procent, var större än bland personer födda i Sverige med minst en inrikesfödd förälder, 4,8 procent, eller för personer som själva är utrikesfödda, 5,2 procent (ibid. s. 45).

3 <https://www.bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2017-01-10-nationella-trygghetsundersokningen-2016.html>

När det gäller sexualbrott var utsattheten större bland personer födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar (2,6 procent) än bland personer födda i Sverige med minst en inrikesfödd förälder (1,8 procent) och utrikesfödda personer (1 procent) (ibid. s. 49).

Utsattheten för personrån var större bland utrikesfödda (1,4 procent) än bland inrikesfödda med minst en inrikesfödd förälder (0,8 procent) och inrikesfödda med två utrikesfödda föräldrar (0,6 procent) (ibid. s. 53).

Inrikesfödda personer med två utrikesfödda föräldrar utsattes oftare för trakasserier (6,5 procent) i jämförelse med utrikesfödda (4,8 procent) och personer födda i Sverige med minst en inrikesfödd förälder (4,6 procent) (ibid. s. 58).

När det gäller misshandel konstateras att tidigare rapporterade personer som är födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar större utsatthet, men i NTU 2016 var nivån av rapporterad utsatthet densamma för de tre grupperna, runt 2 procent (ibid. s. 41).

Personer födda i Sverige med minst en inrikesfödd förälder hade högre förtroende för rättsväsendet (62 procent) än utrikesfödda (56 procent) och personer födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar (54 procent) (ibid. s. 130). Dessa siffror liknar dem som gäller förtroendet för polisen, där personer födda i Sverige med minst en inrikesfödd förälder hade högre förtroende för polisen (62 procent) än utrikesfödda (58 procent) och för personer födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar (54 procent) (ibid. s. 139).

Vår bedömning är att valda delar av NTU är av stort intresse för ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism. Den del som har en självklar plats i ett sådant uppföljningssystem rör frågorna kring självrapporterad utsatthet för hatbrott, vilket vi diskuterat i avsnittet om Brås hatbrottsrapport. Vidare är det av intresse att undersökningen synliggör att personer med utländsk bakgrund i större utsträckning är utsatta för vissa typer av brott, såsom hot och trakasserier, och att de har mindre förtroende för rättsväsendet. Detta kan tolkas som tecken på större social utsatthet generellt för personer med utländsk bakgrund i samhället.

Kategorierna utrikesfödda och personer födda i Sverige med två utrikesfödda föräldrar är dock för breda för att vara indikatorer för uttryck för rasism, varför de bör utvecklas och preciseras. En möjlighet vore att fånga upp de regioner människor har sin bakgrund i, som till exempel Norden, övriga Europa, Nordamerika, Latinamerika, Nordafrika, Afrika söder om Sahara, Väst-, Central-, Syd- och Östasien. Detta har använts i andra undersökningar och kan fungera bättre som indikator på utsatthet för brott med rasistiska förtecken. En svårighet är dock att antalet som rapporterar utsatthet för brott är litet, och när det bryts ned ytterligare förlorar statistiken i validitet.

Mångfaldsbarometern

Mångfaldsbarometern är en återkommande undersökning som övervakar förändringar över åren när det gäller attityder till etnisk mångfald i Sverige. Frågorna berör mer specifikt attityder till människor med utländsk bakgrund i arbetslivet, boende samt religion och kultur. Undersökningen skapades 2005 av Mångfaldsgruppen vid Uppsala universitet, men genomförs sedan 2013 av Högskolan i Gävle. Rapporterna undersöker attityder i en vuxen befolkning, 18–75 år. De har över tid haft ett relativt stort externt bortfall, och svarsfrekvensen har med något undantag varierat inom intervallet 35–40 procent (Ahmadi et al. 2015 s. 18).

Den senaste rapporten, *Mångfaldsbarometern 2016*, bygger på ett sannolikhetsurval vars nettostorlek uppgår till 674 vuxna individer mellan 18–75 år (Ahmadi et al. 2016 s. 3 f).⁴ Urvalet av individer gjordes genom Statens personadressregister (SPAR). Undersökningen och påminnelser skickades per post. Datainsamlingen pågick under sju veckor under maj–juli 2016.

I *Mångfaldsbarometern* ombeds de tillfrågade bland annat att gradera sina erfarenheter av att arbeta eller studera med kollegor med utländsk bakgrund, och ta ställning till en rad påståenden kopplade till etnisk och religiös mångfald i arbetslivet, boende, religion och kultur. Respondenterna kan förhålla sig till påståenden genom svaren: instämmer helt, instämmer delvis, varken instämmer eller tar avstånd, tar avstånd delvis, tar avstånd helt eller vet ej. Genom att gruppera svaren till olika påståenden inom samma tema utvecklas ett mångfaldsindex.

Som exempel kan nämnas att ett så kallat positivt mångfaldsindex räknas ut genom en sammanslagning av svaren till påståenden "Samhället bör skapa möjligheter för invandrare att bevara sina kulturella traditioner", "Alla människor med utländsk bakgrund som kommer hit måste ges samma sociala rättigheter som landets egen befolkning" och "Det är bra om invandrarna som kommit till Sverige behåller sitt modersmål och lär sina barn det" (ibid. s. 19). På samma sätt har ett mångfaldsindex skapats som är baserat på negativa påståenden: "Många utlänningar kommer till Sverige för att utnyttja våra sociala förmåner", "Alla invandrare som begår brott i Sverige bör tvingas att lämna landet" och "Svenskarna känner ett större ansvar för sitt arbete än de utlänningar som har kommit till Sverige" (ibid. s. 25).

Vidare redovisas de olika mångfaldsindexen disaggregerat utifrån kön (man, kvinna), utbildningsnivå (grundutbildning, gymnasieutbildning och högskolestudier) samt ålder (18–30, 31–50, 51–65 och 66 + år).

Författarna lyfter bland annat fram att respondenternas rapporterade erfarenheter av människor med utländsk bakgrund i studier och arbete var goda

⁴ <http://www.hig.se/Ext/Sv/Press/2016-10-19-Mangfaldsbarometern-2016---Forandring-ar-i-opinionen.html>

hos 70 procent av de svarande, ett resultat som hållit sig över tid. Äldre och respondenter med låg utbildningsnivå saknade dock relativt ofta eller helt erfarenhet av människor med utländsk bakgrund.

Ett av de mest uppseendeväckande resultaten var att andelen respondenter som instämde helt eller delvis i påståendet "Alla människor med utländsk bakgrund som kommer hit måste ges samma sociala rättigheter som landets egen befolkning" minskade från 77 procent år 2014 till 55 procent år 2016. Det var första gången sedan mångfaldsundersökningarna satte igång 2005 som siffrorna var lägre än 71 procent, som därtills varit bottennoteringar för 2007, 2010 och 2011. De som helt eller delvis tog avstånd från tanken att personer med utländsk bakgrund ska ha samma sociala rättigheter ökade samtidigt från 15 procent år 2014 till 31 procent år 2016 (ibid. s. 17).

Vår bedömning är att det finns en del styrkor i *Mångfaldsbarometern*, men också en del allvarliga brister. Det är positivt att undersökningen har pågått under så lång tid, och att generella attityder till etnisk mångfald därmed kan jämföras i ett längre perspektiv. Tanken att utveckla olika index baserade på gruppering av svaren till frågorna inom samma tema är också intressant. Däremot finns det två aspekter av undersökningen som vi finner bristfälliga: den relativt låga svarsfrekvensen och de frågor som reproducerar rasistiska föreställningar. Vi menar att det måste gå att fånga mönster i attityder när det gäller mångfald utan att själv sprida negativa stereotyper och rasistiska tankemönster.

För att illustrera det senare kan de negativa påståenden som respondenterna ombes att förhålla sig till när det gäller religiös mångfald tas som exempel: "Muslimska kvinnor som lever i Sverige är i större grad förtryckta än andra kvinnor i Sverige", "Islamska friskolor motverkar integration", "Böneutrop från moskéer stör mer än ljudet från kyrkklockor", "Det är svårare för personer som inte firar svenska högtider att komma in i det svenska samhället" och "Kristna värderingar är mer moderna än muslimska" (ibid. s. 52). Svaren till dessa frågor har sammanslagits i ett mångfaldsindex baserat på negativa påståenden till mångfald och religion (ibid. s. 43), men ett motsvarande index baserat på positiva påståenden finns inte i *Mångfaldsbarometern 2016*.

Frågorna är säkerligen tänkta att möjliggöra en kartläggning av islamofobiska attityder i samhället. MKC:s bedömning är ändå att det finns en alltför stor slagsida mot negativa påståenden om islam och muslimer, och det medför att islamofobiska tankemönster reproduceras, vilket måste problematiseras.

Politikernas trygghetsundersökning (PTU)

Brå har sedan 2011 haft i uppdrag av regeringen att genomföra återkommande undersökningar om utsatthet för hot och våld bland förtroendevalda i Sverige.

Undersökningen genomförs numera vartannat år. *Politikernas trygghetsundersökning PTU 2017* är den fjärde i ordningen. Syftet med PTU är att "att mäta omfattningen och konsekvenserna av trakasserier, hot och våld mot förtroendevalda" (Brå 2017:9 s. 16). PTU 2017 hade också som syfte att studera utvecklingen i förhållande till tidigare undersökningar och sätta den i relation till vårlåret 2014.⁵

PTU 2017 utgår ifrån Valmyndighetens uppgifter om de ledamöter som var registrerade den 1 december 2016 inom fullmäktige i kommun, landsting och riksdag. Undersökningspopulationen uppgick till 13 411 ledamöter. Svarsfrekvensen uppgick till 60,3 procent (Brå 2017:10 s. 21).

Själva datainsamlingen genomfördes av SCB, främst genom en webbenkät som vid behov följdes upp med en postenkät. I enkäten uppmanas de förtroendevalda att svara på frågor kring sina uppdrag, hur aktiva de är, hur stor närvaro de har i olika medier osv. En viktig bakgrundsinformation för denna kartläggning är att förtroendevalda tillfrågas om de är födda i Sverige och om en eller båda föräldrar är födda i Sverige (ibid. s. 35). De flesta frågor rör olika aspekter av eventuell utsatthet för hot och våld, som till exempel tidpunkt, förövare och omfattning. Fråga 72 i webbenkäten tar dock upp möjligheten av hatbrott: "Upplever du att någon av de händelser som du utsattes för som politiskt förtroendevald under föregående år kan ha att göra med förövarens/förövarnas negativa eller fientliga uppfattningar om...". Som svar kan de förtroendevalda välja mellan flera av följande alternativ: viss hudfärg, nationalitet eller etnisk bakgrund, viss religionstillhörighet, viss sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck, eller inget av ovanstående (ibid. s. 48).

PTU 2017 visar att förtroendevalda med utländsk bakgrund tenderar att rapportera utsatthet för våld och hot i högre utsträckning än förtroendevalda med svensk bakgrund: 30 procent respektive 25 procent. I gruppen förtroendevalda med utländsk bakgrund är det männen som rapporterar större utsatthet jämfört med kvinnorna i samma grupp, vilket skiljer sig från gruppen förtroendevalda med svensk bakgrund där kvinnor i högre utsträckning rapporterar utsatthet (Brå 2017:9 s. 33). De delar av PTU som undersöker koppling till hatbrott redovisas i Brås Hatbrottsrapport.

Vår bedömning är att valda delar av PTU-undersökningen är av intresse för ett nationellt uppföljningssystem för arbetet mot rasism, framför allt de delar som belyser självrapporterad utsatthet för hatbrott. Vidare är det av intresse att PTU synliggör att de förtroendevalda med utländsk bakgrund rapporterar en större utsatthet jämfört med förtroendevalda med svensk bakgrund. Dessa kategorier är dock för breda för att vara indikatorer på uttryck för rasism, varför

5 <https://www.bra.se/brott-och-statistik/statistiska-undersokningar/politiker-nas-trygghetsundersokning.html>

de bör utvecklas och preciseras. Liksom för NTU vore en möjlig utveckling av PTU-undersökningen att precisera vilken region i världen de tillfrågade har sin bakgrund i, till exempel Norden, övriga Europa, Nordamerika, Latinamerika, Afrika, Asien eller Mellanöstern.

Skolundersökningen om brott (SUB)

Riksrepresentativa skolundersökningar om elevers utsatthet för brott började genomföras 1995 av kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet. Undersökningen togs så småningom över av Brå som ansvarar för dess genomförande sedan 1999. Numera genomförs undersökningen *Skolundersökningen om brott* (SUB) vart tredje år och SUB 2015 är den senaste undersökningen i raden (Brå 2016:22 s. 6). Det övergripande syftet med SUB är att "att beskriva hur vanligt det är att elever i årskurs nio uppger att de utsatts för vissa typer av brott, samt hur vanligt det är att de deltagit i olika typer av brott eller andra riskbeteenden" (Brå 2016:21 s. 3).

SUB baseras på SCB:s skolregister. Urvalet av skolor skedde först genom ett riksrepresentativt slumpmässigt urval av 330 skolor ur urvalsramen på 1 681 skolor. Efter att kontakt etablerats med berörda rektorer valdes en klass ut i respektive skola, och lådor med enkäter och instruktioner skickades till berörda lärare. Enkäten besvarades av 4 659 elever av totalt 5 560, vilket gav en svarsfrekvens på 83,8 procent (Brå 2016:22 s. 15).

I frågeformulären uppmanas elever i årskurs 9 att svara på frågor kring den egna utsattheten för olika typer av brott, om eventuella brott polisanmälades och om de själva eller deras vänner utfört brottsliga handlingar. En av de frågor som ger bakgrundsinformation om eleverna är om de själva och föräldrarna är födda i Sverige eller i något annat land. Om de inte är födda i Sverige finns det dock ingen möjlighet att specificera vilket land eller kontinent det rör sig om.

Fråga 22 är den som har mest relevans för denna kartläggning, då den undersöker om elevernas utsatthet för brott kan ha varit hatbrottsrelaterat: "Har någon enligt din uppfattning utsatt dig för brott under de senaste 12 månaderna på grund av...". Som svarsalternativ kan eleverna välja: a)... din svenska eller utländska bakgrund? b) ...din religion? c) ...din sexuella läggning? d) ... din könsidentitet? (ibid. s. 48).

Ur sammanfattningen av SUB 2015 framgår att nästan hälften av eleverna rapporterar utsatthet för stöld, misshandel, hot, rån eller sexualbrott minst en gång under de senaste tolv månaderna. Själva utsattheten är ungefär lika stor bland pojkar och flickor, men brottstypen varierar mellan könen. Det är vanligare att pojkar rapporterar utsatthet för misshandel och rån, medan flickor i högre utsträckning rapporterar utsatthet för hot och sexualbrott. Undersökningen visar också att utsattheten för kränkningar via internet är väldigt ut-

bredd. Elever med utländsk bakgrund rapporterar större utsatthet än elever med svensk bakgrund (ibid. s. 9 ff). I rapporten framgår att elever med utrikesfödda föräldrar i högre utsträckning även rapporterar inblandning i begångna brott jämfört med både utrikesfödda elever och svenskfödda med en eller båda föräldrar inrikesfödda (ibid. s. 58). De två faktorer som samvarierar starkast med risken att begå brott är dock familjens ekonomi och om föräldrarna är skilda/separerade (ibid. s. 9).

Vår bedömning är att valda delar av SUB, i likhet med NTU och PTU, är av intresse för ett nationellt uppföljningssystem för arbetet mot rasism, framför allt de delar som belyser självrapporterad utsatthet för hatbrott. Dessa resultat redovisas som en del av Brås hatbrottsrapport. Vidare är det av intresse att SUB synliggör en större utsatthet för elever med utländsk bakgrund i relation till elever med svensk bakgrund. Dock gäller samma sak som påpekades i bedömningen av NTU och PTU här: Dessa kategorier är för breda för att fungera som indikatorer på uttryck för rasism, varför de bör utvecklas och preciseras, exempelvis genom att fånga upp vilken region i världen de tillfrågade har sin bakgrund i.

SOM-institutets nationella undersökning

SOM-undersökningen är en sedan 1986 årligt återkommande undersökning som ställer frågor om befolkningens beteenden, åsikter, vanor och värderingar kring politik, samhälle och medier. Den utförs av SOM-institutet (samhälle, opinion, medier) som är ett oberoende forskningscentrum vid Göteborgs universitet. SOM-institutet finansieras huvudsakligen av Göteborgs universitet och de forskningsprojekt som deltar i varje års undersökning.⁶

Frågeformulären innehåller ett stort antal frågor som rör undersökningens kärnområden, dock är frågorna inte identiska från år till år. Varje år ställs frågor om aktuella händelser, vanor och attityder som formuleras i samverkan med forskare och myndigheter.⁷ Även kortare projekt kan tillfälligt samverka med *SOM-undersökningen* genom att formulera tilläggsfrågor.

SOM-undersökningen – ibland kallad *SOM-undersökningarna* – utgörs av sex delundersökningar som var och en är riksrepresentativ och omfattar ett urval på 3 400 personer som har sin primära bostad i Sverige och är mellan 16 och 85 år. Både svenska och utländska medborgare omfattas.

Studien genomförs primärt via postenkäter och sedan 2012 finns också möjlighet att svara digitalt via internet. Nettosvarsfrekvensen ligger på ca 50 procent.

Återkommande analyser av svenskers inställning till invandring har gjorts

6 <https://som.gu.se/undersokningar>

7 <http://som.gu.se/samverkan>

baserat på SOM-undersökningen, där attityder till invandring testas genom att respondenterna ombeds ta ställning till frågor av typen: "Vilken är din åsikt om följande förslag? [--] Ta emot färre flyktingar i Sverige." Svartalternativen är: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag samt mycket dåligt förslag.⁸

Ett annat exempel är frågan: "Vilken är din bedömning av följande påståenden?": a) "Invandrare i Sverige ska garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning", b) "Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring", c) "Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här" samt d) "Jag vill inte ha personer från andra kulturer som grannar". Svartalternativen sträcker sig från "Helt riktigt" till "Helt felaktigt".

Analyser av undersökningarna visade att den positiva inställningen till invandring har ökat hos den svenska befolkningen åtminstone fram till 2015, vilket har tolkats som ett mått på minskad rasism. *SOM-undersökningen* från 2016 visar att trenden har brutits, då fler tycker att ett minskat mottagande av flyktingar är en bra idé, samt att färre anser att "invandrare" ska ha rätt att fritt utöva sin religion i Sverige (Demker 2017).

Vår bedömning är att *SOM-undersökningen* skulle kunna införlivas i ett uppföljningssystem för arbetet mot rasism under förutsättning att vissa frågor omformuleras och kompletterande frågor ställs. *SOM-undersökningen* är intressant på grund av dess återkommande karaktär, dess omfattning samt att den utförs av ett universitetsbaserat forskningsinstitut. Den skulle kunna bidra med den del av uppföljningen som tar upp erfarenheter av rasism och diskriminering, samt majoritetsbefolkningens inställning till rasistiskt våld och diskriminering.

De kategorier som används som proxy för ökad tolerans mot "främlingar" (invandrare/svenskar) är dock inadekvata för att mäta rasism. De är alltför breda och osynliggör vissa kategorier människor (judar, romer, muslimer, svarta, samer) som är uppväxta i Sverige med föräldrar uppväxta i Sverige, som möjliga föremål för rasism. De reproducerar därmed stereotypa bilder om vilka som är "svenska".

Tid för tolerans (2014)

Tid för tolerans är en rapport framtagen av Forum för levande historia (FLH) år 2014, i syfte att studera svenska skolelevers attityder till utsatta grupper, samt hur de ser på bland annat framtid, samhälle, demokrati och mänskliga rättigheter (FLH 2014 s. 5). Rapporten följer samma upplägg som tidigare rapporter från FLH, bland annat *Den mångtydiga intoleransen* (FLH 2010), även om vissa frågor har tillkommit. Av den anledningen har MKC valt att kategorisera den

8 Delundersökning 1, 2016, fråga 21

som en återkommande undersökning.⁹

Själva undersökningen genomfördes av SCB. Populationen var elever i grundskolans årskurs 9 och elever i gymnasiets årkurs 1–3. Genom en flerstegsprocess identifierades relevanta skolor som sedan kontaktades av SCB, som gjorde själva urvalet av de klasser som skulle ingå i respektive skola. Ambitionen var att nå cirka 10 500 elever, och urvalet bestod av totalt 473 klasser. Enkäterna som eleverna skulle fylla i bestod av 54 frågor, som inte bara mätte attityder till utsatta grupper utan var även tänkta att ge information om social miljö, fritidsintressen, framtidsplaner med mera. Tanken med de senare frågorna är att möjliggöra analyser av tänkbara sambandsfaktorer. 423 klasser kom med svar från eleverna. Av de 10 303 elever som tillfrågades besvarade 7 391 elever blanketten, vilket gav en svarsfrekvens på 71,7 procent (FLH 2014 s. 35 ff).

För att undersöka elevernas syn på framtiden ombads de att avgöra i vilken grad en rad olika samhällsfenomen oroade dem, som till exempel: "svårare för unga att få arbete", "svårare för unga att få bostad", "ökad främlingsfientlighet", "ökad invandring" och "ökade klasskillnader". Svartalternativen sträckte sig från "mycket orolig" till "inte alls orolig". Resultaten pekade på att det som oroade eleverna mest var svårigheten att få jobb och bostad, följt av försämringar i miljön. Antalet elever som var mycket eller ganska oroliga för ökad främlingsfientlighet (43 procent) var högre än antalet elever som var mycket eller ganska oroliga för ökad invandring (36 procent) (ibid. s. 39).

För att undersöka elevernas utsatthet för "intolerans" uppmanades de bland annat att besvara frågorna: "Har du någon gång under de senaste 12 månaderna blivit retad som du tror eller vet beror på ditt (svenska eller utländska) ursprung och var i så fall hände detta?" Eleverna kunde till denna fråga svara om det skedde "i skolan/på skolgården" och/eller "utanför skolan", och därefter beskriva hur ofta det hände med svartalternativ som sträckte sig från "nej, ingen gång" till "ja, minst en gång i veckan". Resultaten visade bland annat att 18 procent av de utrikesfödda eleverna rapporterade att de blev retade på grund av sitt ursprung minst en gång i veckan, både i skolan och utanför, medan motsvarande siffra var 3 procent för inrikesfödda elever med två inrikesfödda föräldrar (ibid. s. 46).

För att undersöka elevernas attityder till grupper som drabbas av diskriminering uppmanades eleverna att instämna med eller ta avstånd från fem påståenden om grupperna "invandrare", "muslimer", "judar", "romer" respektive "HBT-personer". De påståenden som eleverna skulle ta ställning till i relation till varje grupp var: a) "De flesta [grupp] är säkert hyggligt folk", b) "Det skulle vara helt ok att bo granne med en [grupp]" c) "[grupp] går inte att lita på",

⁹ <http://www.levandehistoria.se/material/tid-tolerans>

d) "Det är alldeles för många [grupp] i Sverige" och e) "[grupp] i Sverige ska ha rätt att bygga religiösa lokaler". Resultaten redovisades och korrelerades i flera led, bland annat för att synliggöra skillnader i förhållande till kön, ålder, föräldrars utbildning, svensk eller utländsk bakgrund. Pojkar, elever i de tidigare årskurserna och elever med lågutbildade föräldrar tenderade till exempel att rapportera högre grader av "intolerans" jämfört med flickor, elever i senare årskurser och elever med högutbildade föräldrar, men nivåerna av intolerans varierade beroende på vilken grupp frågan gällde (ibid. s. 48 ff).

För att undersöka elevernas attityder till mänskliga rättigheter uppmanades de att ta ställning till sex frågor som alla började med "Tycker du att alla människor i världen... " som följdes av "ska ha rätt att gifta sig med vem de vill", "ska ha rätt till fri skolutbildning", "ska ha rätt att ha vilken religion de vill", "ska ha rätt till arbete", "ska ha rätt att leva i vilket land de vill" och "ska ha rätt att uttrycka vilka åsikter de vill". Stödet var stort för påståenden om mänskliga rättigheter (ibid. s. 58).

Attityder till rasism, nynazism, jämlikhet och lika möjligheter för människor undersöktes bland annat genom att eleverna fick ta ställning till frågorna: a) "Tycker du att nynazismen är ett problem idag?", b) "Tycker du att rasism är ett problem idag?", c) "Tycker du att alla människor ska behandlas lika?" och d) "Tycker du att alla människor har samma möjligheter?" (ibid. s. 59).

Vi bedömer att Forum för levande historias undersökning *Tid för tolerans* omfattar flera moment av intresse för ett uppföljningssystem för arbetet mot rasism och diskriminering. Det är tredje gången som en liknande studie genomförs av FLH, vilket gör det möjligt att jämföra resultaten för de frågor som varit med i tidigare undersökningar. Undersökningen bygger på ett gediget metodologiskt upplägg med hög svarsfrekvens. Vi ser det som positivt att det ställs frågor relaterade till attityder till mänskliga rättigheter samt till förekomsten av rasism och nynazism. Undersökningen lyckas också kartlägga viktiga skillnader när det gäller hur elevers attityder till olika utsatta grupper varierar bland annat beroende på kön, utbildningsprogram, svensk eller utländsk bakgrund med mera.

Liksom andra undersökningar finns det inslag där respondenterna ombeds att ta ställning till påståenden som innehåller rasistiska stereotyper om minoriteter som utsätts för rasism, till exempel påståendet "Judarna har för stort inflyttande i världen idag" (ibid. s. 66). Dessa inslag ställer vi oss kritiska till. Det är uppenbart att dessa frågor ställs för att kunna mäta förekomsten av rasistiska åsikter. Frågan är dock vad frågorna i sig gör, till exempel för respondenter som själva tillhör någon av de utpekade kategorierna. Det kan också bidra till att sprida rasistiska stereotyper bland grupper som kanske inte tidigare stött på dem. Dessa problem vill vi gärna se adresserade i en kommande satsning på

att utveckla ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism i Sverige.

En annan fråga kring undersökningen handlar om urvalet av grupper som riskerar diskriminering, det vill säga invandrare, judar, muslimer, romer samt hbt-personer. MKC ställer sig tveksam till att använda "invandrare" som en kategori i denna typ av undersökning. Det är sedan länge kartlagt i forskning att begreppet används i det vardagliga språket som benämning på utomvästerländska, resurssvaga migranter, medan migranter med bakgrund i västerländska länder inte i lika hög grad identifieras med detta begrepp. Detta borde vara något som ger konsekvenser för hur frågorna formuleras om syftet är att få en så klar bild som möjligt av attityder mot diskriminerade grupper i samhället. Vidare finner vi det anmärkningsvärt att diskriminering av afrosvenskar inte mäts i undersökningen eftersom det är en av de mest utsatta grupperna i samhället, vilket tidigare forskning tydligt visat.

Slutligen kan vi inte gå förbi kritiken mot begreppet *tolerans* som undersökningsobjekt, trots att vi förstår att FLH är väl medvetna om den och nogsamt redovisar den i rapporten. Tilltalet till en tänkt normal majoritetsbefolkning är inneboende i själva begreppet och orienterar politiska åtgärder i en riktning som motverkar syftet att bekämpa rasism. Begreppet kan ha ett värde inom individuell etik men det är angeläget att begreppet överges som politiskt styrinstrument.

INTERNATIONELLA UNDERSÖKNINGAR DÄR SVENSKA FÖRHÅLLANDEN AVSEENDE RASISM BELYSES

Eurobarometern

Europeiska kommissionen ansvarar sedan början på 1970-talet för Eurobarometern, en serie undersökningar som ger fortlöpande information om vad EU-medborgare anser vara de största utmaningarna för det egna landet och EU, samt vilka attityder de har gentemot det egna landets och EU:s institutioner. Varje undersökning genomförs i utvalda EU-länder, och baseras på cirka 1 000 intervjuer per land. Intervjuerna genomförs genom fysiska möten. Den svenska delen genomförs av TNS Sifo.¹⁰

Utöver en standardundersökning finns det flera olika specialinriktade undersökningar. *Standard Eurobarometer* publiceras två gånger per år, en gång på våren och en gång på hösten. Här övervakas förändringar över tid i vad EU-medborgare i olika länder anser vara de största utmaningarna som finns vid undersökningens genomförande, både för det egna landet och för EU i allmänhet. Som illustrativt exempel kan frågeformulären som användes för den senaste undersökningen *Standard Eurobarometer 87* undersökas närmare.

Frågor kring rasism och diskriminering inkluderas endast indirekt, som exempelvis synen på "invandring". Här ingår till exempel frågan: "Vilka tycker du är de två viktigaste frågorna för Sverige just nu?" (fråga QA3a i frågeformulären). De svarsalternativ som ges de intervjuade är: 1) Brottslighet, 2) Den ekonomiska situationen, 3) Stigande priser/inflation/levnadskostnader, 4) Skatter, 5) Arbetslöshet, 6) Terrorism, 7) Boende, 8) Statskuld, 9) Invandring, 10) Hälsa och sjukvård, 11) Skolväsendet, 12) Pensioner, 13) Miljö-, klimat- och energifrågor, 14) Annat (Spontant), 15) Ingen (Spontant) och 16) Vet ej (Spontant).

Invandring som svarsalternativ återkommer också i frågan QA4a: "Vilka är de två viktigaste frågorna för dig personligen just nu?" och QA5: "Vilka anser du är de två viktigaste frågor som EU står inför just nu?"

De tillfrågade uppmanas även gradera känslan som uppstår hos dem själva, från mycket positiv till mycket negativ, i relation till meningarna "Invandring av människor från andra EU-medlemsstater" och "Invandring av människor från länder utanför EU" (QB4).

I den följande frågan, QB5, uppmanas informanterna att välja ett av svarsalternativen till frågan: "Anser du att ytterligare åtgärder bör vidtas för att stävja irreguljär invandring av människor från länder utanför EU?" 1) Ja, helst på EU-nivå, 2) Ja, helst på nationell nivå, 3) Ja, på båda nivåer, 3) Nej, det behövs inga ytterligare åtgärder och 5) Vet ej.

¹⁰ http://ec.europa.eu/echo/eurobarometer_en

Vi tolkar frågeformulären som att *Eurobarometern* utgår från en problemorienterad förståelse av invandring. Detta kan i bästa fall mäta generella mönster i vad folk i olika länder associerar till ordet "invandring", men kan lika gärna ses som en träning i att tänka på invandring som just ett problem för landet och EU, och tillskrivs därmed samma dignitet som brottslighet, terrorism eller stigande levnadskostnader.

I en fråga som kan sägas avvika från den problemorienterade förståelsen av "invandring" ombeds respondenterna att ta ställning till hur mycket de instämmer i eller tar avstånd från en rad påståenden, där det tredje påståendet lyder "Invandrare bidrar med mycket i Sverige." Det är placerat under påståendet "Brottslingar borde straffas hårdare."

Vår bedömning är sammanfattningsvis att *Eurobarometern* inte är till någon hjälp för ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism och diskriminering i Sverige. Att undersöka fenomenet rasism är inte liktydigt med att undersöka attityder till invandring generellt.

European Social Survey (ESS)

ESS är en tvärnationell enkätundersökning som har genomförts vartannat år sedan 2001. Den syftar till att mäta attityder och värderingar i mer än 30 europeiska länder över tid. ESS består av en kärndel och en roterande del. Den dokumenterar en stor mängd variabler om människors sociala ställning och bakgrund som kan variera i formuleringarna, men som kopplas till ett unikt variabelnamn vilket underlättar jämförelser över tid.

ESS centrala vetenskapliga styrning är placerad vid City University i London, Storbritannien, och genomförs tillsammans med sex andra partnerinstitutioner: NSD, Norge; GESIS, Tyskland; The Netherlands Institute for Social Research/SCP, Nederländerna; Universitat Pompeu Fabra, Spanien; University of Leuven, Belgien samt University of Ljubljana, Slovenien. Undersökningen finansieras av alla deltagande länder och består av en medlemskapsavgift samt en tilläggsavgift som baseras på varje lands BNP. I Sverige ansvarar Vetenskapsrådet för detta. Datan är tillgänglig för alla att använda.

Urvalet är representativt för alla personer över 15 år som tillhör privata hushåll i Sverige, oavsett nationalitet, medborgarskap och språk, och omfattar cirka 1 500 personer. Den utförs genom enkätbaserade intervjuer.

ESS ställer frågor om utsatthet för diskriminering och attityder till olika grupper, genom att i frågorna använda kategorier som "hudfärg" och "etnisk tillhörighet". Det finns även möjligheter för respondenten att självidentifiera sig nationellt och etniskt, genom att välja ursprung bland kategorier som täcker de största migrantgrupperna och de nationella minoriteterna i Sverige. Det ges

också möjligheter för respondenten att själva definiera om de tillhör en särskild religion, och i så fall vilken. Dessutom ställs frågan om respondenten uppfattar sig själv som medlem i en kategori som diskrimineras i landet.¹¹

Exempel på sådana frågor är:

”I vilken utsträckning tycker du att Sverige bör tillåta människor av samma hudfärg eller etnisk tillhörighet som majoriteten av Sveriges befolkning att komma och bo här? Och när det gäller människor som har en annan hudfärg eller etnisk tillhörighet än majoriteten av Sveriges befolkning?” (fråga 390)

”Skulle du säga att du tillhör en grupp som är diskriminerad i detta land?” (fråga 660)

”På vilka grunder är din grupp utsatt för diskriminering? Hudfärg, Nationalitet, Religion, Språk, Etnisk tillhörighet, Ålder, Kön, Sexuell läggning, Funktionshinder.” (fråga 670)

Vår bedömning är att data från ESS skulle kunna användas i ett nationellt uppföljningssystem och bidra med europeiska jämförelsepunkter, inte minst när det gäller att jämföra hur många som anser sig vara utsatta för rasistisk relaterad diskriminering. ESS är en mycket omfattande undersökning som innehåller rikligt med bakgrundsdata.

European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS)

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) ansvarade för undersökningen *European Union Minorities and Discrimination Survey* (EU-MIDIS) 2008 och 2017. Bakgrunden är att det har varit svårt att följa upp effekterna av satsningarna som gjorts i EU för att stärka det legala och praktiska arbetet mot rasism och att kunna göra jämförelser mellan olika länder när det gäller olika minoriteters utsatthet för rasism. EU-MIDIS är designad för att hjälpa till med båda dessa problem.¹²

I EU-MIDIS undersöks situationen för migranter och deras barn i EU:s medlemsländer, samt för vissa nationella minoriteter. Då det finns alltför stora variationer mellan olika länders migrantpopulationer och minoriteter, både när det gäller vilka dessa grupper är och hur stora de är, bygger EU-MIDIS på ett urval av vissa kategorier migranter och minoriteter, vars villkor undersöks i de länder där deras närvaro är påtaglig. Urvalet består av personer med bakgrund i Turkiet, Nordafrika, subsaharariska Afrika, Asien och Sydasien. Till dessa

11 http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round8/fieldwork/source/ESS8_source_questionnaires.pdf; http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round8/fieldwork/sweden/ESS8_questionnaires_SE.pdf

12 <http://fra.europa.eu/en/project/2011/eu-midis-european-union-minorities-and-discrimination-survey>

tillkommer minoriteterna romer och ryssar samt, i ett par länder, nyanlända generellt. När det gäller Sverige är det situationen för invånare med bakgrund i Turkiet och subsahariska Afrika som har undersökts (FRA 2017b s. 14). Till undersökningen intervjuades 25 200 personer i EU:s 28 medlemsstater. I Sveriges identifierades 400 personer med bakgrund i Turkiet och 400 personer med bakgrund i subsahariska Afrika med hjälp av registret för totalbefolkning, med en svarsfrekvens på 51 respektive 62 procent (ibid. s. 47). Intervjuerna genomfördes av utbildade intervjuare som besökte informanterna i deras hem eller på utvalda ställen (ibid. s. 71).

I undersökningen ställs frågor om vilka kunskaper och attityder respondenter från olika minoritetsgrupper har när det gäller deras egna rättigheter, samt deras bedömningar av hur vanlig att diskriminering baserad på hudfärg, etnicitet eller religion är i samhället. Det sätts också särskilt fokus på utsatthet för diskriminering i arbetslivet, där inte bara hudfärg, etnicitet och religion utan även kön, ålder, sexualitet och funktionsnedsättning kan anges som svar (FRA 2017c s. 43). Vidare undersöks självrapporterade erfarenheter av hatbrott och diskriminering i relation till hälsa, rättsväsende och polis, boende, utbildning och offentlig förvaltning. Undersökningen ställer också frågor kring respondenternas möjligheter att aktivt delta i samhället, samt kring deras socioekonomiska situation (FRA 2017c).

Då undersökningen fördjupar sig i erfarenheter av diskriminering av och hatbrott mot utvalda minoriteter i olika länder och i relation till olika samhällssektorer, är resultaten för många för att kunna lyftas fram mer systematiskt. Några exempel på intressanta resultat när det gäller Sverige är dock att personer med turkisk bakgrund rapporterar lägre utsatthet för diskriminering än invånare med bakgrund i subsahariska Afrika, 19 procent respektive 38 procent (FRA 2017a s. 32); att personer med bakgrund i subsahariska Afrika i högre grad rapporterar utsatthet för hatbrott av personer ur etniska minoriteter än i andra länder (ibid. s. 16f); att personer med bakgrund i subsahariska Afrika i Sverige hör till dem som rapporterar högst utsatthet för diskriminering i arbetslivet, 17 procent (ibid. s. 36). Mer positivt är att medvetenheten om vilka organisationer som kan erbjuda stöd vid diskriminering är hög (44 procent av afrosvenskarna respektive 35 procent av turksvenskarna) och att cirka 80 procent av respondenterna känner till lagar som förbjuder diskriminering (ibid. s. 50 ff).

Genom att fokusera på data kopplade till vissa av de identifierade minoriteterna i EU-MIDIS II tog FRA fram en rapport som fokuserade på muslimers erfarenheter av rasism, *Muslims selected findings* (FRA 2017c). I denna rapport framgår det att bara en femtedel av de situationer där svenska muslimer blir utsatta för olaga diskriminering rapporteras (FRA 2017c s. 34). Det framgår även att svenska självdefinierade muslimer med bakgrund i Turkiet respektive sub-

sahariska Afrika har en hög känsla av anknytning till Sverige och hyser ett stort förtroende för landets offentliga institutioner. Högst förtroende åtnjöt polisen (61 procent) och rättsväsendet (63 procent). Förtroendet var större hos utrikesfödda än bland svenskfödda med bakgrund i Turkiet och subsahariska Afrika. Känslan av tillhörighet till landet och förtroendet för polis och rättsväsende var lägre bland de som själva rapporterat utsatthet för rasism och diskriminering jämfört med de som inte hade sådana erfarenheter. Lägst förtroende hade de respondenter med egen erfarenhet av kontakt med polis och rättsväsende, exempelvis genom att ha polisanmält ett hatbrott eller fall av olaga diskriminering. En majoritet upplevde att de var besvikna över hur ärendet hanterats. Dessa resultat kan jämföras med resultaten av NTU, som diskuteras ovan, som visade att "utrikesfödda" hade ett lägre förtroende för polis och rättsväsende än inrikesfödda. Skillnaderna i resultat belyser den problematik som uppstår med de alltför breda kategorierna utrikesfödda/inrikesfödda och vikten av att precisera vilken region de tillfrågade har sin bakgrund i. EU-MIDIS metod gör det möjligt att fånga upp självrapporterad utsatthet på basis av religionstillhörighet och hudfärg, vilket NTU:s kategorisering missar.

Vår bedömning är att det finns tydlig inspiration att inhämta från EU-MIDIS för ett nationellt uppföljningssystem för arbetet mot rasism i Sverige och självrapporterad utsatthet för rasism och diskriminering. Undersökningen visar på fördelarna med att dela in populationen utifrån regionen de har sin bakgrund i, jämfört med att utgå från alltför breda kategorier som utrikesfödd/inrikesfödd eller invandrare. Andra viktiga inslag är det sätt EU-MIDIS mäter utsatthet för hatbrott och diskriminering, medvetenhet om rättigheter samt erfarenheter av rasprofilering. Vi vill också lyfta fram fördelen med att kunna jämföra de svenska resultaten med situationen i andra europeiska länder. Ett nationellt uppföljningssystem kan till skillnad från EU-MIDIS genomföras årligen samt inkludera respondenter med bakgrund i fler regioner än de två som täcktes av EU-MIDIS. Ett upplägg där de tillfrågade indelas efter de regioner de har sin bakgrund i skulle också möjliggöra fördjupningsstudier, likt EU-MIDIS II:s fördjupning av europeiska muslimers erfarenheter och livsvillkor.

International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)

International Civic and Citizenship Education Study är en internationell studie som gjorts två gånger (2009 och 2016) i syfte att undersöka hur unga i olika länder förbereds för att utöva sitt demokratiska medborgarskap. ICCS organiseras av The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). I Sverige är det Skolverket som ansvarar för genomförandet av studien.

Även om ICCS genomfördes år 2009 för första gången har det gjorts liknande studier av IEA vid två tidigare tillfällen. År 1971 ägde den så kallade

sexämnesstudien rum och 1999/2000 genomfördes CIVED (*Civic Education Study*). ICCS bygger till viss del på båda dessa tidigare undersökningar om samhällsfrågor men använder mer avancerade mätmetoder. Tanken är att ICCS ska utföras igen år 2022, så den kan räknas som en återkommande undersökning.

Studiens population består av elever som är 13,5 år gamla i genomsnitt. I den senaste studien deltog Sverige med omkring 3 500 elever i årskurs 8 från 155 utvalda skolor tillsammans med elever från 20 andra länder. För Sveriges del var svarsfrekvensen 91 procent.

Studien utförs i form av ett prov riktat till skolelever som mäter deras prestationer i medborgar-, demokrati- och samhällskunskap. Data om elevers värderingar, attityder, beteenden och engagemang i samhällsfrågor samlas in genom en kompletterande enkät. Elever i Europa och Latinamerika fyller dessutom i en regional tilläggsenkät. Ytterligare data samlas in genom en lärarenkät och en skolenkät samt en enkät om den nationella kontexten.

Frågorna till eleverna handlar om deras demokratiska värderingar och faktorer som påverkar variationen av värderingar (till exempel kön, migrationsbakgrund, socioekonomisk ställning, osv). Relevant för uppföljningen av arbetet mot rasism är hur skolsystemet lyckas lära ut demokratiska värderingar, till exempel principen om alla människors lika värde och lika möjligheter oavsett etnisk bakgrund.

Exempel på frågor som ställs till eleverna är fråga 25 i den internationella delen: "Det finns olika åsikter om vilka rättigheter och skyldigheter som olika etniska grupper ska ha i samhället. Hur mycket håller du med eller inte med om nedanstående påståenden?: a) Alla etniska grupper ska ha samma möjligheter att få en bra utbildning i Sverige, b) Alla etniska grupper ska ha samma möjligheter att få ett bra arbete i Sverige, c) Skolan ska lära eleverna att respektera alla människor, oavsett etnisk tillhörighet, d) Alla människor ska uppmuntras att ställa upp i politiska val, oavsett etnisk tillhörighet och e) Alla människor ska ha samma rättigheter och skyldigheter, oavsett etnisk tillhörighet." Svartalternativen sträcker sig från "Håller absolut med" till "Håller absolut inte med".

Några resultat som lyfts fram i rapporten ICCS 2016 i Sverige är att de svenska eleverna i genomsnitt presterar bättre än eleverna i 17 av de övriga 20 länderna som deltog i ICCS 2016 (Skolverket 2017).¹³ ICCS 2016 visar på en markant förbättring för de svenska eleverna sedan 2009. Flickor presterar bättre än pojkar på ICCS kunskapsprov både i Sverige och internationellt. Det finns ett samband mellan elevernas bakgrund och resultat på ICCS prov: Elever med en hög grad av socioekonomiska resurser presterar bättre än elever med en medelhög

---

13 <https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?url=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3857>

eller låg grad av socioekonomiska resurser, och svenskfödda elever med minst en svenskfödd förälder bättre än elever med en utländsk bakgrund.

Vår bedömning är att ICCS är relevant för ett uppföljningssystem för arbetet mot rasism. Hur skolsystemet lyckas lära ut demokratiska värderingar, till exempel principen om alla människors lika värde och lika möjligheter oavsett etnisk bakgrund, måste ses som centralt i arbetet mot rasismen i samhället. Ur detta perspektiv är det intressant att ICCS mäter attityder i förhållande till rättigheter snarare än i förhållande till rasistiska eller invandrarfientliga påståenden. Detta kan vara ett komplement till andra undersökningar samt ett sätt att undvika att reproducera rasistiska stereotyper i undersökningens upplägg.

World Values Survey

World Values Survey är en återkommande internationell enkätundersökning med deltagande forskare från ett hundratal länder i världen.¹⁴ WVS fokuserar på moraliska, religiösa och politiska värderingar och har ett frågeformulär på ett par hundra frågor, som ger mellan 400 och 800 mätbara variabler.

Minsta urvalet i de flesta länder, det vill säga antalet genomförda intervjuer som ingår i den nationella datasatsen, är 1 200 personer. Urvalet måste vara representativt för alla personer över 18 år, som är bosatta i privata hushåll i varje land, oavsett nationalitet, medborgarskap eller språk.

Den huvudsakliga metoden för insamling av data i WVS-undersökningen är intervjuer i de tillfrågades hem/bostadsorter. Respondentens svar registreras i ett pappersformulär eller genom en datorassisterad personlig intervju.

Ett av de mest kända resultaten är indelningen av världens länder i olika "kulturella regioner" (Ingleharts kulturkarta) med avseende på befolkningarnas värderingar, som delas in i "traditionella", "sekulärt-rationella", "överlevnadsinriktade" samt "självförverkligande".

Exempel på frågor som används för dessa indelningar är: "Hur viktig är Gud i ditt liv?", "Är abort alltid legitimt, aldrig legitimt eller något däremellan?", "Hur stolt är du över att vara svensk?", "Om det skulle finnas mer respekt för auktoriteter i framtiden, skulle du tycka det var en bra sak, en dålig sak eller spelar det ingen roll för dig?" samt "Om du skulle behöva välja, vilket skulle du då säga var det viktigaste? Att hålla ordning i nationen, att ge folk mer att säga till om i viktiga regeringsbeslut, att bekämpa prishöjningar, att skydda yttrandefrihet."

Frågorna är inriktade på att kartlägga olikheter mellan länder snarare än inom länder, och saknar indikatorer på rasism. Undersökningens data har inte heller gett upphov till studier av rasism trots att WVS använts flitigt som informationskälla till en mängd olika samtidsanalyser. Många av dessa analyser

14 <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

kopplar samman socioekonomisk underutveckling och "traditionella" kulturella värden på sätt som gett upphov till kontroverser om undersökningens implicit antagna kausala samband.

Vår bedömning är att WVS inte ger användbara data för en uppföljning av arbetet mot rasism i Sverige, trots att vissa av frågorna skulle kunna ses som relevanta, exempelvis frågan om vilka grupper som svarspersonerna inte skulle vilja ha som grannar: "Drogmissbrukare, människor av en annan ras, människor med AIDS, invandrare/utländska arbetare, homosexuella, människor av en annan religion, alkohol-missbrukare, ogifta par som lever tillsammans, människor som talar ett annat språk." Undersökningens normaliserande av skillnadstänkande uppfyller inte kravet på att mätinstrumenten som ingår i ett uppföljningssystem av arbetet mot rasism måste undvika att reproducera rasistiskt tänkande.

ICKE-ÅTERKOMMANDE UNDERSÖKNINGAR OM ERFARENHETER OCH UPPLEVELSER AV RASISM

Stängda dörrar (2015)

Kunskapsöversikten *Stängda dörrar* utfördes 2015 av Stiftelsen Expo i syfte att samla in erfarenheter och upplevelser av rasism genom de utsattas egna berättelser (Cabero, Duarte & Onmaz 2015).¹⁵ Målet var att skapa ett kunskapsunderlag av generella och gruppsspecifika problem i fråga om tillgång till rättigheter. Frågor som undersöktes var: Hur ser utsattheten ut för olika personer och grupper? Vad innebär det att vara utsatt eller riskera att utsättas för hatbrott eller diskriminering? Inom vilka arenor upplevs utsattheten vara störst? Hur ser det lagliga skyddet ut? Hur fungerar skyddsmekanismerna i Sverige? Vad krävs för att situationen ska förändras?

Insamlingen skedde genom 45 intervjuer med personer som drabbats av diskriminering och hatbrott, aktivister och företrädare för minoritetsgrupper. Snöbollsmetoden användes. Intervjupersonerna fick beskriva på vilka sätt och var de blivit utsatta för rasism.

Materialet är uppdelat efter olika grupper och beskriver de specifika sätt på vilka rasism drabbar dem. I undersökningen identifieras fyra områden som samtliga grupper ser som viktiga att arbeta med: skolan som arena för reproduktion av rasism och fördomar, nätet som arena för utsatthet, den låga tilliten till myndigheter samt avsaknaden av kunskap om lagarrättigheter och vägar till upprättelse. Bland annat kom undersökningen fram till att intervjupersonerna på flera sätt upplevt utsatthet för rasism i kontakter med polisen. Rapporten konstaterar att det är strategiskt viktigt att förebygga rasism inom rättsväsendet eftersom antirasistisk lagstiftning annars blir tandlös.

Vår bedömning är att denna undersökning genom att ge röst åt de som utsätts för rasism gav intressanta insikter i rasismens verkningssätt, och att den pekade ut problem som inte fanns på dagordningen. Detta indikerar vikten av att samarbeta med organisationer i det civila samhället, att skapa forum för diskussion och samarbete med dessa och att utföra kvalitativa undersökningar på områden där systematisk ojämlikhet relaterad till tillskriven ras, etniskt ursprung eller religion upptäcks.

Frågan är vilken plats kvalitativa undersökningar av detta slag kan ha i ett nationellt uppföljningssystem om rasism. Om sådana undersökningar införs kan *Stängda dörrar* vara en inspiration, men det kommer att krävas en mer transparent diskussion kring metod och urval än den som redovisas i studien.

---

15 <http://expo.se/www/download/Expo-Publikation-Stangda-dorrrar-WEBB.pdf>

Upplevelser av diskriminering (2010)

Rapporten *Upplevelser av diskriminering* (DO 2010) beställdes av Diskrimineringsombudsmannen på uppdrag av regeringen.¹⁶ Den genomfördes av marknads-, medie- och opinionsundersökningsföretaget TNS Sifo (numera Kantar Sifo). Syftet med undersökningen var att "få en uppdaterad bild av kunskapsläget hos de som utsätts för diskriminering – och i synnerhet få mer information och eventuellt ny kunskap som kan bidra till en ökad förståelse och effektivitet när det gäller att motverka diskriminering" (DO 2010 s. 10). Studien baseras på 92 intervjuer och åtta fokusgruppsdiskussioner, som sattes samman utifrån de sju diskrimineringsgrunderna kön, könsidentitet och könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion och annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder. I studien skapades även en grupp som skulle ha fokus på orättvis behandling på grund av föräldraledighet.

När det gäller diskriminering på grund av etnisk tillhörighet rapporterade de tillfrågade att de råkat ut för diskriminering på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden, i utbildningsväsendet, butiker, affärer, och poliskontroller med mera (ibid. s. 30). I rapporten konstateras bland annat att muslimer verkar vara särskilt utsatta för negativ särbehandling och fördomar.

Vi bedömer att undersökningen lyfter fram erfarenheter från de som utsätts för diskriminering, och synliggör kvalitativt viktiga frågor kopplade till erfarenheter av diskriminering i samhälle. Det finns dock metodologiska oklarheter kring hur studien har genomförts. Det finns till exempel ingen redovisning av hur informanternas rekryterades, på vilka grunder, hur fokusgrupperna sattes samman och vilka frågor som ställdes.

Frågan som uppstår är vilken plats kvalitativa undersökningar av detta slag kan ha i ett nationellt uppföljningssystem om rasism. Om sådana undersökningar ska ingå måste de dock ha ett starkare metodologiskt upplägg.

Diskriminering i rättsprocessen (2008)

Rapporten *Diskriminering i rättsprocessen* publicerades 2008 av Brottsförebyggande rådet i syfte att beskriva på vilka sätt olika beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessen (Martens, Shannon & Törnqvist 2008).¹⁷ Undersökningen omfattade både respondenter som arbetar inom rättsväsendet och offer för olaga diskriminering som beskrivit sina erfarenheter i anmälningar till DO. Tre metoder kombinerades: webbenkät, gruppintervjuer och dokumentanalys av anmälningar till DO.

16 <http://www.do.se/om-diskriminering/publikationer/upplevelser-av-diskriminering/>

17 <https://www.bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2008-02-21-diskriminering-i-rattsprocessen.html>

Inbjudan att delta i Brås webbenkätundersökning skickades till drygt 850 åklagare och 520 brottmålsadvokater, och av dessa svarade 291 åklagare respektive 144 advokater på enkäten. Totalt anmälde 80 personer från de olika grupperna ett intresse att delta i en gruppintervju. Till slut deltog 32 intervju-personer vid nio intervjutillfällen. Undersökningen analyserade också anmälningar som gjorts till DO.

Frågorna kretsade kring det senaste tillfälle då respondenterna själva upplevt att en tilltalad/misstänkt respektive målsägande med utländsk bakgrund "hade behandlats negativt eller missgynnats någonstans i rättskedjan".

Sammantaget pekade resultaten på att det "inom rättsväsendets alla led finns arbetsrutiner och generaliserade föreställningar, eller stereotyper, om minoritetsgrupper som leder till att personer med utländsk bakgrund inte får samma behandling som personer med svensk bakgrund i en jämförbar situation" (ibid. s. 8). Detta synliggör att det inom rättsväsendet cirkulerar stereotypa försanthållanden som kopplar samman vissa kategorier minoriteter med vissa brottstyper, samt förutfattade meningar om att personer med vissa typer av minoritetsbakgrund, däribland muslimer och romer, alltid förnekar och ljuger, vilket medför att de inte tas på allvar.

Av de personer som har anmält rättsväsendet till DO är det många som menar att de har behandlats utifrån stereotypa föreställningar om sin etniska tillhörighet eller att de har behandlats sämre än svenska personer som har varit anklagade för samma typer av brott. Anmälarna upplever att de kontrolleras oftare och utan grunder. Kränkande frågor eller kommentarer om personens ursprung, avvisande kroppsspråk eller bristande tålmod är andra exempel på direkt diskriminering som anmälare har erfarenhet av. Personer med utländsk bakgrund uppgav också att de haft svårigheter att betraktas som trovärdiga, och att utredningarna varit enkelspåriga och mindre objektiva.

För att förstå hur den rättsliga situationen för personer med utländsk bakgrund kvalitativt kan skilja sig från den situation som majoritetssvenskar befinner sig i är det emellertid viktigt att inte enbart begränsa förståelsen för vad diskriminering är, och kan vara, till fall av avsiktlig diskriminering.

Undersökningen utmynnade i en rad rekommendationer: aktiv rekrytering av aktörer med utländsk bakgrund, utbildningsinsatser för rättsväsendets aktörer, ökad status för rättstolkarnas roll i rättsväsendet, integrerad mångfalds- och jämlikhetsanalys i kriminalpolitiska initiativ, översyn av kriterier som används vid diskretionära beslut inom rättsväsendet, utvecklande av indikatorer på "social rättvisa" för att följa upp rättsväsendets verksamheter, att initiera och upprätthålla nära samarbeten med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund samt överse lagstiftningen och förstärka Ombudsmannamyndighetens mandat.

Vår bedömning är att denna undersökning var exemplarisk vad gäller att få fram information om hur diskriminering sker inom rättsväsendet, och att den skulle kunna tjäna som modell för liknande periodiska undersökningar både inom rättsväsendet och andra myndighetsutövande institutioner.

ÅTERKOMMANDE STRUKTURELLA UNDERSÖKNINGAR

Sverige har god tillgång till statistik och det finns flera återkommande undersökningar som studerar invånarnas levnadsvillkor och tillgång till välfärd inom de mest väsentliga samhällssektorerna, däribland arbete, bostad, utbildning och hälsa. Numera görs dessa undersökningar på ett sådant sätt att skillnader mellan kvinnor och män synliggörs och redovisas. Vad ger de då för information om rasism? Nedan följer en genomgång av viktiga undersökningar inom olika samhällssektorer och en analys av deras möjliga bidrag till ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism.

Arbetsmarknadssituationen för migranter och deras barn 2014

Statistiska centralbyrån har genomfört *Arbetskraftsundersökningen* (AKU) sedan 1961. Syftet är att producera grundläggande information om utvecklingen på arbetsmarknaden samt beskriva arbetsmarknadsförhållanden för befolkningen i åldersgruppen 15–74 år. Resultaten används som underlag för beslut inom arbetsmarknadspolitiken. Dessa undersökningar görs varje månad sedan 1970, och de är anpassade till internationella riktlinjer och rekommendationer, vilket underlättar internationella jämförelser. Undersökningen bygger på ett urval som består av 29 500 personer som delvis förnyas varje månad.

Särskilda ämnen brukar undersökas närmare genom återkommande tilläggsundersökningar, som den återkommande *Arbetsmarknadssituationen för migranter och deras barn* (AKU 2008; AKU 2014).¹⁸ Underlaget till denna rapport utgörs av en tilläggsundersökning, av Eurostat kallad *ad hoc-modul*. Undersökningen fördjupar sig bland annat i skillnader i arbetsmarknadssituationen för *utrikesfödda* respektive *inrikesfödda* i de olika länderna. Undersökningen fördjupar sig vidare i situationen för Sverige och vilka huvudsakliga hinder utrikesfödda och invånare med utrikesfödda föräldrar möter på arbetsmarknaden. De för våra syften intressanta resultaten inkluderar att skillnaden i sysselsättningsgrad mellan inrikes- och utrikesfödda tenderar att vara större i Sverige än i andra europeiska länder (AKU 2014:12), att 33,3 procent av de anställda som var utrikesfödda ansåg sig vara överkvalificerade för sitt arbete, jämfört med 17,3 procent för de inrikesfödda. Sverige var ett av de länder som uppvisade den största skillnaden mellan de två kategorierna (AKU 2014:15).

Vår bedömning är att AKU-undersökningarna och tilläggsundersökningen om migranter och deras barn är av intresse för ett mer systematiskt uppföljningssystem om erfarenheter av och arbetet mot rasism. Detta förutsätter dock att de data som insamlas genom de kategoriseringar som används i undersök-

18 https://www.scb.se/Statistik/AM/AM0401/2015K04/AM0401_2015K04_SM_AM110SM1601.pdf

ningarna, utländsk bakgrund och utrikesfödda, disaggregeras, exempelvis genom att precisera de regioner de tillfrågade har sin bakgrund i.

ULF/SILC

Statistiska centralbyrån (SCB) följer på uppdrag av regeringen sedan år 1975 levnadsförhållandena i Sverige. I *Undersökningarna av levnadsförhållanden*, (ULF), studeras välfärdsutvecklingen inom flera olika områden årligen. Sedan 2008 är ULF integrerad med dess europeiska motsvarighet SILC, vilket gör det möjligt att jämföra hushållens och individernas inkomst, fattigdom, sociala utestängning, boende, arbete, utbildning och hälsa mellan olika europeiska länder. Utöver kärndelen görs det en fördjupningsdel varje år inom specifika områden, såsom skuldsättning, social delaktighet och våld mot kvinnor. Totalt finns i ULF/SILC ungefär 700 välfärdsindikatorer. Dessa ger tillsammans en bild av levnadsförhållandena i varje undersökt land. Varje komponent är sammansatt av ett antal indikatorer inom områdena hälsa, ekonomi, sysselsättning, arbetsmiljö, utbildning, fritid, boendeförhållanden, medborgerliga aktiviteter, sociala relationer samt trygghet och säkerhet.

ULF/SILC kompletterar registerdata med uppgifter som hushållens sammansättning, bostadens upplåtelseform och rökvanor. Det är möjligt att få fram befolkningens levnadsförhållanden uppdelade efter "födelselands-grupp": inrikesfödda, utrikesfödda (från Norden utom Sverige, EU utom Norden, övriga Europa, utanför Europa), svensk bakgrund (en eller båda föräldrar födda i Sverige) och utländsk bakgrund (två föräldrar födda utanför Sverige).¹⁹

Vår bedömning är att ULF är en användbar undersökning i en uppföljning av arbetet mot strukturell rasism eftersom den kan ge indikationer på systematisk ojämlikhet relaterad till födelseregion. Denna möjlighet finns dock enbart för de som är själva födda utanför Sverige.

Barn ULF

En särskild undersökning av barns levnadsvillkor utförs genom intervjuer med barn till personer som valts ut till ULF/SILC eller deras partner. Barnen ska vara 12–18 år och bo i hushållet minst halva tiden. Barnen tillfrågas om bland annat situationen i skolan, vad de gör på fritiden och hur de mår. Svaren kan kopplas till uppgifter om föräldrarna, exempelvis yrke, utbildning och bostadsförhållanden. Antalet barn som intervjuas är cirka 550 och resultaten omfattar två år i syfte att få fler barn bakom skattningarna och på så sätt för-

---

¹⁹ <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/levnadsforhallanden/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulf-silc/pong/tabell-och-diagram/levnadsforhallanden-efter-fodelselandsgrupp/tabeller-efter-fodelselandsgrupp-20142015/>

bättra kvaliteten.²⁰ Resultaten kan differentiera mellan svensk och utländsk bakgrund.

Vår bedömning är att urvalets storlek och den grova kategoriseringen svensk/utländsk bakgrund gör undersökningen mindre tillförlitlig som instrument för att mäta strukturell rasism.

Hushållens boendeutgifter

Hushållens boendeutgifter, HUT, är en urvalsundersökning som genomförs vartannat år sedan 2015 (tidigare ingick motsvarande uppgifter i *Hushållens ekonomi*, HEK).²¹ Syftet är att beskriva och jämföra hushållens boendeutgifter i olika upplåtelseformer och att sätta utgifterna i relation till hushållens inkomster för motsvarande tidsperiod. Uppgifterna redovisas bland annat efter upplåtelseform, hushållstyp och region.

Statistiken innefattar boendeutgift, disponibel inkomst och konsumtionsutrymme, och redovisas efter bakgrunds- och klassificeringsvariablerna upplåtelseform, hushållstyp, ålder och region.

Undersökningen innefattar hushåll med personer 18 år eller äldre som var folkbokförda i Sverige under hela 2015 och bor i hyresrätt, bostadsrätt eller äganderätt. Registret över totalbefolkningen används som urvalsram. Urvalet är ett så kallat nätverksurval, vilket betyder att både urvalspersonen och de personer som tillhör dess hushåll ingår i undersökningen. År 2015 tillfrågades 19 500 hushåll. Insamling skedde via telefonintervju och webbenkät. Resultaten kan tas fram uppdelat efter födelseland.

Vår bedömning är att denna undersökning, trots begränsningarna som variabeln födelseland medför, kan ge en viss indikation på strukturell rasism som går att jämföra över tid.

Boverkets bostadsmarknadsenkät (BME)

Boverkets bostadsmarknadsenkät är en årligen återkommande enkätundersökning som riktar sig till landets 290 kommuner angående bostadsmarknadsläget. Den har en hög svarsfrekvens och ger en sammanhållen bild av bostadsmarknadsläget, som kan delas upp efter olika variabler. Syftet med undersökningen är att ge kunskap som grund för bostadspolitiska strategier.

Undersökningen har hittills inte använts för att studera rasism på bostadsmarknaden. Men den skulle kunna användas för att följa upp tillgång till och

20 <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/levnadsforhallanden/undersokningarna-av-barns-levnadsforhallanden/>

21 https://www.scb.se/contentassets/92b281304cc7491fa8609d4da888243c/he0202_bs_2015.pdf

behov av bostäder hos grupper som utsätts för rasism genom att använda lämpliga variabler. Tidigare icke undersökta variabler kan relativt enkelt tillföras. Undersökningen har nyligen använts för att studera nyanländas bostadssituation.

Vår bedömning är att *Boverkets bostadsmarknadsenkät* är en av många undersökningar som skulle kunna utvecklas för att mäta strukturell rasism, vilket emellertid skulle kräva att nya frågor läggs till och andra omformuleras.

Nationella folkhälsoenkäten – Hälsa på lika villkor

Folkhälsomyndigheten gör årligen en nationell studie av befolkningens hälsa, *Hälsa på lika villkor*, med ett urval på 20 000 personer i åldern 16–84 år. År 2015 bestod det totala urvalet av ca 100 000 personer, varav ungefär hälften svarade. Urvalet är obundet och slumpmässigt, och resultatet viktas så att det kan visas för hela populationen.

Undersökningen genomfördes för första gången 2004 och är ett fortlöpande samarbetsprojekt mellan Folkhälsomyndigheten och Sveriges landsting/regioner. Frågeformuläret omfattar 73 frågor och kompletteras med folkbokföringsuppgifter från SCB. Från och med 2016 kommer undersökningen att göras vartannat år. Nästkommande undersökningar genomförs därmed 2018 och 2020.²²

Över 70 procent av Sveriges befolkning upplever att de har ett gott allmänt hälsotillstånd och andelen med bra hälsa har ökat sedan år 2004. Trots detta finns det fortfarande stora skillnader mellan kön, utbildningsnivåer och socioekonomiska grupper.

Hälsa på lika villkor ställer frågan om diskriminering på följande sätt: "Har du under de senaste 3 månaderna blivit behandlad/bemött på ett sätt så att du känt dig kränkt?" (fråga 50) Svartalternativen var: nej; ja, någon gång; ja, flera gånger. Nästföljande fråga (51) löd: "Hade den kränkande behandlingen/bemötandet samband med något av följande?" Svartalternativen var här etnisk tillhörighet, kön, sexuell läggning, ålder, funktionsnedsättning, religion, hudfärg, utseende, könsidentitet eller/och könsuttryck, annat, vet inte.

Vår bedömning är att *Hälsa på lika villkor* kan och bör användas och utvecklas i ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism.

Generellt kan sägas att det finns goda utvecklingsmöjligheter vad gäller uppföljningen av strukturell rasism med hjälp av existerande välfärdsundersökningar men att dessa möjligheter befinner sig i sin linda. Till att börja med måste binära variabler (inrikesfödda/utrikesfödda etc.) ersättas med mer finfördelade

22 <https://www.folkhalsomyndigheten.se/globalassets/statistik-uppfoljning/enkater-undersokningar/nationella-folkhalsoenkaten/fakta-nationella-folkhalsoenkaten-2016.pdf>

variabler (till exempel bakgrund i Norden, övriga Europa, Nordamerika, Latinamerika, Nordafrika, Afrika söder om Sahara, Väst-, Central-, Syd- och Ostasien.) När systematiska ojämlikheter upptäcks krävs det kvalitativa undersökningar som kan ge mer precis kunskap om ojämlikhetens mekanismer.

INTERNATIONELL UTBLICK

För att undersöka förekomsten av uppföljningssystem gällande rasism i andra länder genomförde MKC intervjuer med tre internationella experter på offentligt arbete mot rasism och diskriminering. Den första är Paul Lappalainen, jurist och särskild utredare för den statliga utredningen "Strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet" som redovisades i betänkandet *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige (SOU 2005:56)*. Den andre är Patrick Simon, forskningschef på Institut national d'études démographiques (INED) i Paris, det franska nationella institutet för demografiska studier, som specialiserat sig på frågan om övervakning av etnisk diskriminering, statistik och kategoriseringar. Den tredje som intervjuades är Timo Makkonen, lagstiftningsråd på Justitieministeriet i Finland, och en av Europeiska kommissionens anlitad expert när det gäller utveckling av metoder för att mäta diskriminering (se till exempel Makkonen 2007, 2016). Intervjuerna undersökte bland annat om de kände till länder som utvecklat nationella mål och uppföljningssystem när det gäller rasism, samt vilka rekommendationer de har inför uppbyggandet av ett sådant i Sverige. I det följande ges sammanfattningar av varje intervju.

Paul Lappalainen kan inte uppge något exempel på nationellt uppsatta mål mot rasism i andra länder. Han menar också att ett särskilt uppföljningssystem för rasism kan verka splittrande gentemot andra frågor. Som ett alternativ till detta nämner han Englands Equality and Humans Rights commission som ger ut vart tredje år rapporten *How fair is Britain?* där indikatorer kopplade till de olika diskrimineringsgrunderna följs upp i olika samhällssektorer.²³

När det gäller rekommendationer inför ett nationellt uppföljningssystem av erfarenheter om och arbetet mot rasism i Sverige menar han att ett sådant system inte enbart ska baseras på attityd- och erfarenhetsundersökningar, utan att det också bör baseras på undersökningar som mäter *handling*. Lappalainen lyfter fram *situation testing* som ett intressant instrument när det gäller att påvisa rasism, som han menar skulle kunna inkorporeras i ett nationellt uppföljningssystem. Situation testing är en metod för att undersöka diskriminering. Den baseras på att flera personer med identiska profiler utom just den aspekt som ska testas (som hudfärg, namn, kön, sexualitet, funktionshinder) exempelvis ansöker om en och samma tjänst, lägenhet eller att få komma in på ett diskotek. Om skillnader i utfall uppstår pekar det mot att det är den avvikande aspekten som är orsak till det. Denna typ av undersökningar används i många länder för att undersöka diskriminering, och kallas ibland *discrimination testing* (se till exempel Makkonen 2016 s. 77). Större undersökningar kan omfatta tusentals ansökningar till samma jobberbjudanden. Lappalainen menar att ett inslag av

23 <https://www.equalityhumanrights.com/en/our-work/how-fair-britain>

situation testing skulle kunna användas i ett uppföljningssystem för att kvalitetssäkra offentliga aktörer. Det är viktigt, anser han, att ett uppföljningssystem följer upp på vilket sätt det offentliga arbetar med frågan. Han ger offentliga upphandlingar som exempel, där en uppföljning av vilka företag som får kontrakt via offentliga upphandlingar skulle kunna sätta fokus på hur dessa företag arbetar när det gäller antidiskriminering. Lappalainen framhåller att ett uppföljningssystem endast kan bli effektivt om det har kännbara konsekvenser, till exempel att arbete mot rasism bör värderas i samband med lönesättning och karriärutveckling, och att individers och organisationers underlåtenhet att bedriva detta arbete ska vara förenat med ekonomiska sanktioner.

Patrick Simon känner inte till något land som officiellt antagit nationella mål för arbetet mot rasism. På frågan om han känner till länder som utvecklat uppföljningssystem för det nationella arbetet mot rasism nämner han Kanada, som han menar har utvecklat ett uppföljningssystem som arbetar med en bredare förståelse av rasism, och Nederländerna, som enligt Patrick Simon har utvecklat ett nationellt uppföljningssystem gällande integration.

När vi följde upp dessa uppgifter lokaliserades enbart en nationell handlingsplan för Kanada, som gällde mellan 2005 och 2010 och som utvärderades 2011. Den verkar inte ha blivit förnyad eller ersatt av en ny plan, men en utvärdering genomfördes år 2010.²⁴

När det gäller rekommendationer för utvecklandet av ett nationellt uppföljningssystem av arbetet mot rasism i Sverige, lyfter Simon fram vikten av data som bygger på självrapporterade erfarenheter av rasism i olika sektorer, som till exempel skola och boenden. Han är kritiskt inställd till undersökningar som arbetar utifrån de två kategorierna födelseland eller föräldrarnas födelseland. Om syftet är att synliggöra strukturell rasism har denna praktik stora brister, menar han, eftersom rasism inte kan reduceras till migration. Ett av problemen med att använda födelseland och föräldrarnas födelseland är att personer inte längre är synliga efter andra generationen, vilket inte betyder att de inte längre kan råka ut för rasism på grund av sitt utseende, språk, namn eller religion. Men att använda kategorin tre generationer tillbaka skulle å andra sidan innebära alltför många tekniska svårigheter, och ju fler generationer bakåt desto mer ohanterlig blir datainsamlingen. Simons hållning i denna fråga är att om rasismen i samhället ska undersökas så måste det göras i förhållande till de rasifierade kategorier som är relevanta för den nationella kontexten. Simon menar samtidigt att det inte heller går att arbeta med en enda metod för insamling av data. När det till exempel gäller minoritetsgrupper som är för små för att synas i rikstäckande undersökningar måste specifika kompletterande under-

---

24 https://www.canada.ca/content/dam/ircc/migration/ircc/english/pdf/research-stats/er201103_01e_capar.pdf

sökningar riktade mot dessa grupper genomföras, som en del av ett nationellt uppföljningssystem.

Timo Makkonen kan inte heller nämna några länder som arbetar med nationellt fastställda mål för det offentliga arbetet mot rasism, men menar att Finland under en längre tid arbetat med att utveckla ett nationellt uppföljningssystem kring etnisk diskriminering. Han berättar att Inrikesministeriet år 2007 tillsatte en arbetsgrupp i syfte att se över produktionen av nationell statistik rörande etnisk diskriminering i Finland, då det framkommit att det fanns stora kunskapsluckor angående hur olika etniska minoriteter hade det. I arbetsgruppen ingick representanter från berörda ministerier, men också representanter från civilsamhället, ombudsmannen och den finska datainspektionen. Dessa kom sedan att bilda en bestående grupp som idag är en del av det finska uppföljningssystemet av arbetet mot diskriminering, som också omfattar arbetet mot rasism.²⁵ Det produceras årligen en rapport om läget kring utsatthet för diskriminering bland olika grupper, baserade på brottsofferundersökningar och andra rikstäckande undersökningar, med särskild fokus på romer och immigranter. Dessa rapporter analyseras av en arbetsgrupp. Ett intressant inslag i det finska sättet att organisera sitt uppföljningssystem om diskriminering är att arbetsgruppen haft möjlighet att initiera öppna utlysningar gällande forskningsinsatser kring de kunskapsluckor om diskriminering som de själva identifierar, riktade till högskolor och forskningsinstitutioner. Ett exempel på en sådan utlysning är en undersökning av etnisk diskriminering i arbetslivet. Forskare vid universitet i Helsingfors universitet genomförde en större situation testing-undersökning baserad på flera tusen jobbansökningar.²⁶

När det gäller rekommendationer inför uppbyggandet av ett nationellt uppföljningssystem kring rasism i Sverige, menar Makkonen att det är viktigt att se till att statliga tjänstemän, aktörer i civilsamhället och forskare har en kontinuerlig dialog inbyggd i uppföljningssystemet. Denna dialog kan till exempel underlättas genom ett återkommande nationellt forum kring de frågor som aktualiseras i samband med uppföljningssystemet. Makkonen rekommenderar också att uppföljningssystemet byggs upp utifrån de mätmetoder och undersökningar som redan genomförts, då det underlättar arbetet, samt att en dialog inleds med de som genomför dessa undersökningar för att undersöka möjligheten att vidareutveckla frågor och metoder.

Utöver ovan redovisade intervjuer tillfrågades experter i frågor om rasism och diskriminering i MKC:s olika nätverk om förekomsten av uppföljningssystem i andra länder. Yamam Al-Zubaidi informerade oss om rapporten *Legal fra-*

25 <http://oikeusministerio.fi/sv/uppfoljning-av-diskriminering>

26 [https://tuhat.helsinki.fi/portal/en/projects/syrjintaa-tyoeelama\(9408349b-e5c0-4b06-87ee-4741a3ec7160\).html](https://tuhat.helsinki.fi/portal/en/projects/syrjintaa-tyoeelama(9408349b-e5c0-4b06-87ee-4741a3ec7160).html). Text på svenska och engelska längre ned.

mework and practice in the EU Member States (Europeiska kommissionen 2017).²⁷ Det är en systematisk kartläggning av de existerande rutiner och metoder för insamling av data rörande diskriminering i EU:s medlemsstater, från kommunal till statlig nivå. Vi bedömer att denna kartläggning borde vara av intresse för ett kommande arbete med uppföljningssystem om rasism.

Sammanfattningsvis finner vi att flera av intervjupersonernas iakttagelser är intressanta för ett svensk nationellt uppföljningssystem:

Situation testing är exempelvis en metod som med fördel kan användas för att följa upp hur myndigheter och organisationer bemöter olika slags invånare. Om den kopplas till positiva och negativa påföljder förvandlas den till ett kraftfullt och pedagogiskt styrningsverktyg.

Befolkningens erfarenheter av rasism är en kvantifierbar indikator på rasismens utveckling som relativt lätt kan utformas för att bli jämförbar över tid. Det är också en metod som kan hålla ett inkluderade tilltal, som inte privilegierar majoritetsbefolkningens perspektiv.

---

27 <http://www.humanconsultancy.com/downloads/688-analysis-and-comparative-review-of-equality-data-collection-in-the-eu-legal-framework-pdf-2-54-mb>

SLUTORD

I ett land som Sverige, som har riklig tillgång till statistik om sina invånare, är det klokt att utnyttja redan befintliga data – även om de inte är idealiska – genom små tillägg och förändringar. Mer precis och användbar kunskap i arbetet mot rasism kan tas fram genom att kombinera olika källor och metoder och göra kvalitativa punktinsatser där det behövs, exempelvis för att kartlägga den rasism som romer, judar och svarta med svensk bakgrund utsätts för. Att institutionalisera ett samarbete mellan civilsamhället, forskarvärlden och myndigheterna i uppföljningssystemet skulle vara kvalitetssäkrande.

Dessa insikter har, tillsammans med den sammanlagda analysen av befintliga återkommande och icke återkommande attityd- och erfarenhetsundersökningar samt befintliga återkommande välfärdsundersökningar, utmynnat i de rekommendationer vi delvis formulerat i avsnittet "Resultat, analys och rekommendationer", som här listas igen:

- ◆ Utforma en nationellt återkommande undersökning om befolkningens erfarenheter av rasism. Denna bör hålla ett allmänt och inkluderande tilltal och ställa frågor om såväl egna erfarenheter som bevitnande av rasistiska situationer som drabbat andra. Använd direkta frågor av typen: "Har du sett/hört någon uttrycka sig rasistiskt?" och "Har du sett eller hört någon diskriminera någon på grund av tillskriven ras, etniskt ursprung eller religion?"
- ◆ Anpassa befintliga undersökningar om befolkningens välfärd och levnadsvillkor för att identifiera systematisk ojämlikhet på grund av tillskriven ras, etnicitet eller religion, genom att använda information om födelseregion och föräldrars födelseregion. När sådan ojämlikhet identifierats, genomför kvalitativa undersökningar för att få detaljerad kunskap om problemets mekanismer.
- ◆ Ersätt rasistiska påståenden i nuvarande attitydundersökningar med frågor som fokuserar på kunskaper om rasismens verkningar och mänskliga rättigheter. Fråga till exempel respondenterna om vad de anser kännetecknar en rasistisk konspirationsteori eller ett antisemitiskt påstående, och ge pedagogiskt upplagda alternativ att välja mellan, istället för att fråga dem om de anser att "judar har oproportionerligt stort inflytande" eller inte.

REFERENSLISTA

- Ahmadi, Fereshteh, Orlando Mella & Irving Palm 2015. *Mångfaldsbarometern. Tio år av attitydmätningar i Sverige*. Gävle: Gävle University Press
- Ahmadi, Fereshteh, Irving Palm & Nader Ahmadi 2016. *Mångfaldsbarometern 2016*. Gävle: Gävle University Press.
- Brå 2016:15. *Hatbrott 2015. Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2016:16. *Hatbrott 2015. Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott. Teknisk rapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2016:21. *Skolundersökning om brott 2015. Om utsatthet och delaktighet i brott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2016:22. *Skolundersökning om brott 2015. Teknisk rapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2017:1. *Nationella trygghetsundersökningen 2016*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2017:3. *Nationella trygghetsundersökningen 2016. Teknisk rapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2017:9. *Politikernas trygghetsundersökning 2017*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Brå 2017:10. *Politikernas trygghetsundersökning 2017. Teknisk rapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå)
- Cabero, Maria-Pia, Sara Duarte & Meral Onmaz 2015. *Stängda dörrar*. Stockholm: Stiftelsen Expo
- Demker, Marie 2017. "Ökat motstånd mot flyktingmottagande och invandrades religionsfrihet". I *Larmar och gör sig till. SOM-undersökningen 2016*. Anderson, Ohlsson, Oscarsson & Oskarsson (red.). Göteborg: SOM-institutet
- DO, Diskrimineringsombudsmannen 2010. *Upplevelser av diskriminering. En sammanfattande rapport*. Diskrimineringsombudsmannen: Stockholm
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights 2017a. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – Main results*. Luxembourg: Publication Office of the European Union
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights 2017b. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – Technical report*. Luxembourg: Publication Office of the European Union
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights 2017c. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – Questionnaire 2016*. Luxembourg: Publication Office of the European Union

- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights 2017c. *Second European Minorities and Discrimination Survey. Muslims – Selected findings*. Luxembourg: Publication Office of the European Union
- Europeiska kommissionen 2017. *Legal framework and practice in the EU Member States*. Luxembourg: Publication Office of the European Union
- Forum för levande historia (FLH) 2014. *Tid för tolerans. En studie om vad skolelever i Sverige tycker om varandra och samhället i stort*. Stockholm: Forum för levande historia
- Integrationsverket 2004. *Integration och indikatorer*. Några teoretiska och metodologiska utgångspunkter för användandet av indikatorer. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket 2007. *Integrationsbarometer 2007*. En delrapport om allmänhetens attityder och erfarenheter inom områdena rasism, främlingsfientlighet, antisemitism och islamofobi. Url: <http://www.temaasyl.se/Documents/IV/Integrationsbarometer%202007.pdf>
- Integrationsverket 2007:5. *Integrationspolitikens resultat*. På väg mot ett samlat system för uppföljning och analys vid 16 statliga myndigheter. Norrköping: Integrationsverket
- Makkonen, Timo 2007. *European handbook on equality data. Why and how to build to a national knowledge base on equality and discrimination on the grounds of racial and ethnic origin, religion and belief, disability, age and sexual orientation*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Makkonen, Timo 2016. *European handbook on equality data. 2016 revision*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Martens, Peter, David Shannon & Nina Törnqvist 2008. *Diskriminering i rättsprocessen. Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Regeringskansliet 2016. *Samlat grepp mot rasism och hatbrott. Nationell plan mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott*. Stockholm: Regeringskansliet
- Skolverket 2016. *Attityder till skolan 2015*. Stockholm: Skolverket
- Skolverket 2017. *ICCS 2016: Kunskaper, värderingar och engagemang i medborgar-, demokrati- och samhällsfrågor hos svenska 14-åringar i ett internationellt perspektiv*. Stockholm: Skolverket
- SOU 2005:56. *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige. Betänkande av utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- SOU 2006:79. *Integrationens svarta bok. Agenda för jämlikhet och social sammanhållning. Slutbetänkande av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

